

درس باغ ایرانی و تاریخ آن

«باغ‌های ایرانی، تنوع شکلی و اجزای آنها»

دکتر لادن اعتضادی

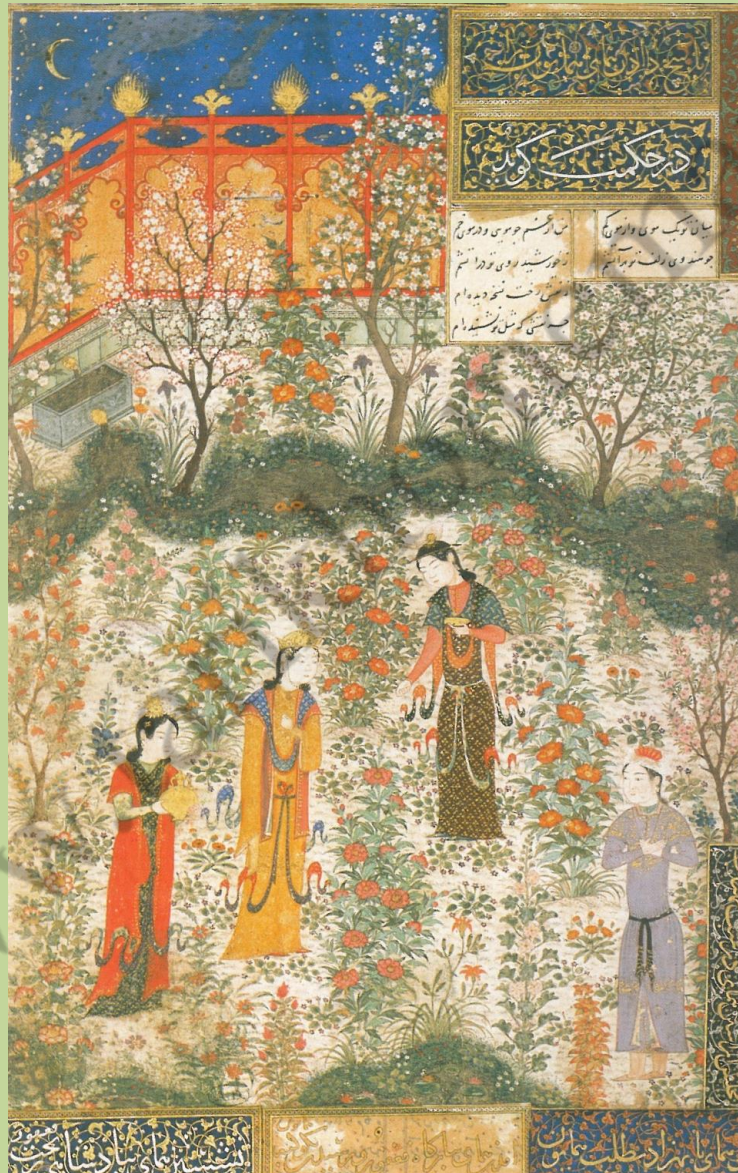
دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده معماری و شهرسازی

دوره مطالعات معماری ایران

۱۴۰۲

خلاصه‌هاک از باغ‌هاک ایرانے و ویزگے‌هایشان

باغ ایرانی محصور و
دارای درختان میوه و
گل‌ها و ریاحین است.

نخستین باغ‌سازان ایرانی
شاهان بوده‌اند.

باغ ایرانی محل کاخ
حکومتی و نیز تفرجگاه
شاهان بوده است.

باغ ایرانی وجهی آیینی
نیز داشته است.

مسیر اصلی جریان آب
و درختان سایه افکن
در دو طرف آن،
استخوانبندی یا ساختار
اصلی باغ ایرانی را
پدید می‌آورده است.

باغ ایرانی و اقلیم

حضور آب
در بیابان
به برکت
قنات
زمینه‌ساز
آبادی و
احداث باغ
است.

باغ ایرانی که به پدیده‌ای فرهنگی و نوعی
هنر ایرانی تبدیل می‌شود، از محدودیت
اقلیم فراتر می‌رود. نمونه باغ‌های بهشهر

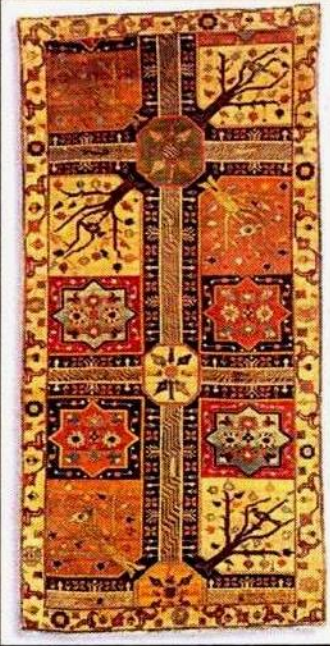
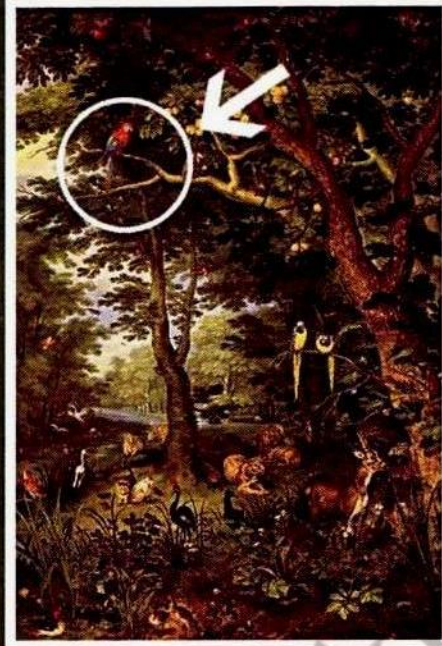

Fig1. Kerman Persian Garden, 17th Century

Fig2. Paradise by Jan Bruegel

Paradise is a place of contentment,¹.... a "higher place", the holiest place, in contrast to this world, or under-worlds such as Hell.

Fig. 3

خیال باغ ایرانی :

«سرزمینے ایدہ ٹال

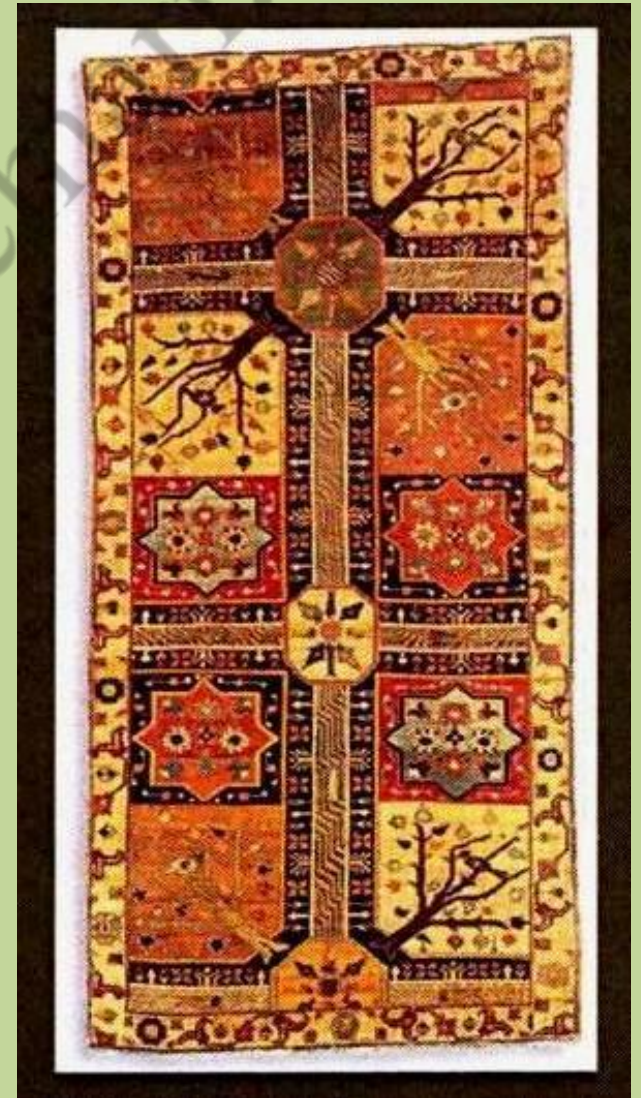
یا همان بهشت.»

باغ ایرانی تعیین یک سرزمین آرمانے
است.

باغ : صورتی کمالی از هر آنچه در
طبیعت مطبوع طبع ایرانیان بوده است.

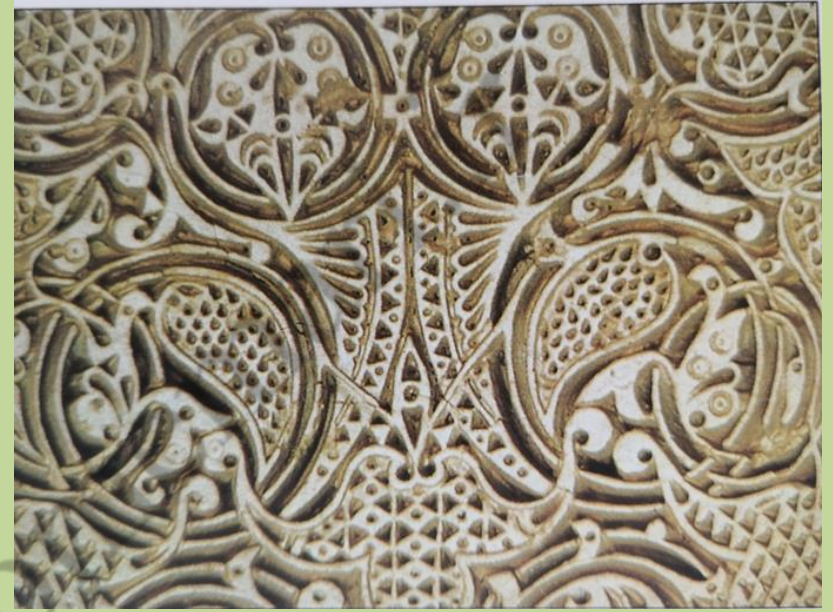

بازتاب خیال باغ در هنرهای ایران

نقش انتزاعی باغ در هنرها

باغ ایرانی با پیشینه اساطیرک و تاریخ

همراه با شهر توسط شاهان
ساخته می شده است.

مهمترین دوره های باغ سازی
ایرانی بعد از اسلام:

دوره تیموری

دوره صفوی

دوره قاجاری

باغ هاك شاهي و

پايتختها:

سمرقند

هرات

كابل

قزوین

اصفهان

تهران

شهرهاك شهرد به باغ يا باغ هاشان

• نيشابور قرون اوليه اسلامي

• شيراز و اصفهان سلجوقي و اتابكان

• تبريز آق قويونلو تا قاجار

• مشهد تيموري تا قاجار

• بهشهر و ساري صفوي (عباس آباد و فرح آباد)

• بيرجند قاجار تا پهلوي

• يزد زنديه ؟ تا قاجار

• كرمان قاجار

• كاشان قاجار

• .....

علي رغم شهرت باغهاي برخي شهرها
باغسازي ايراني در جاي جاي اين سرزمين
رواج داشته است.

Focal points of Royal Palace in "Persian Gardens"

There are three major focal points for "Persian Garden":

1. Central (Palace)
2. Offset (Garden+Palace)
3. Northern (Garden)

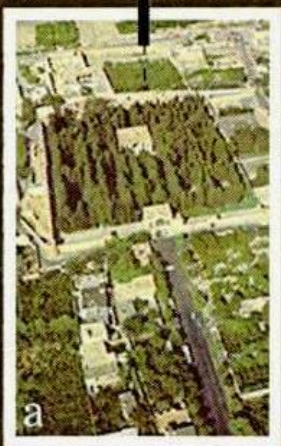
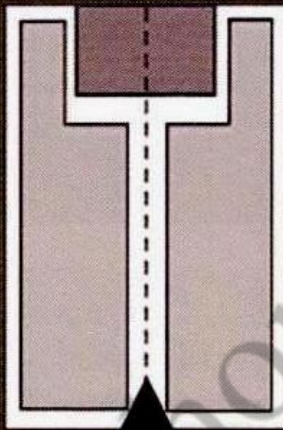
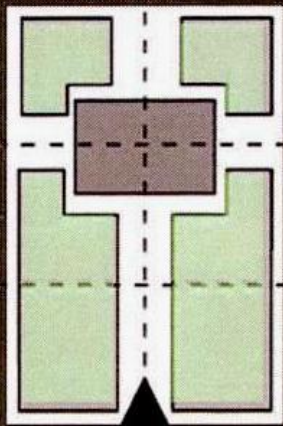
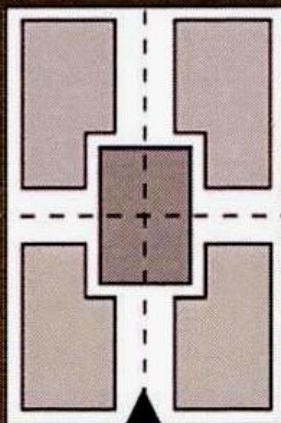

Fig 11. a: Fin Garden, near Kashan, Isfahan, Iran
b: Shazdeh Garden, Mahan, Kerman, Iran
c: Dolat-abad Garden, Yazd, Iran.

باغ ایرانی الگو شکلی ثابت ندارد.

«کهن الگوی» باغ ایرانی مفهومی
است نه شکلی.

شکل باغ ایرانی و محل کوشک یا
عمارت آن به این چند نمونه در
تصویر محدود نیست.

باغ ایرانی یک ساختار بنیادین
فرمال دارد و آن فرمی است تابع
مسیر مستقیم جریان آب.

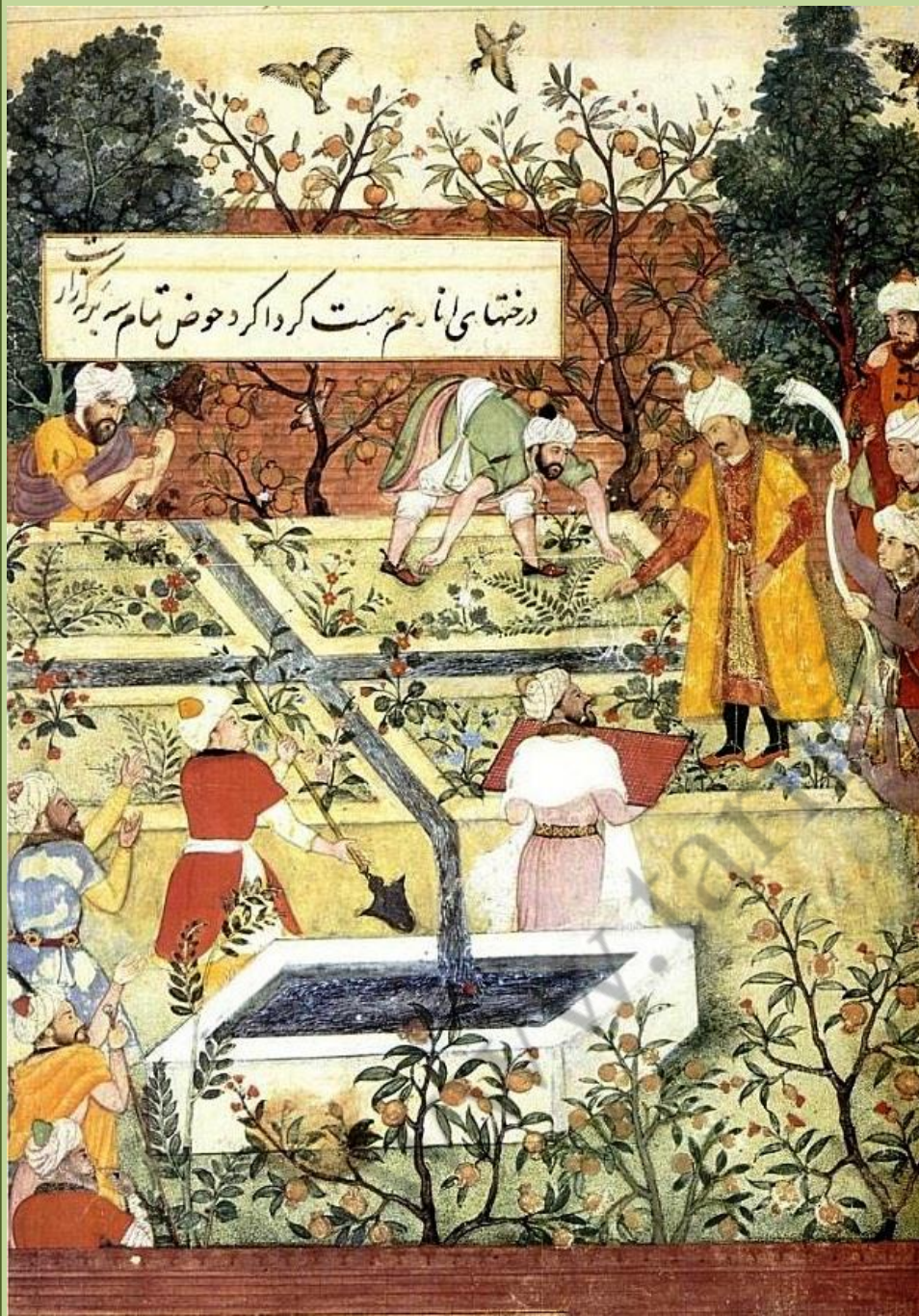

چهارباغ به باغ‌های کامل و فاخر
می‌گفتند، اشاره به شکل باغ نبوده
بلکه کنایه از کامل بودن طرح باغ
بوده است.

اصولاً به باغ‌های شاهی در دوره
تیموری چهارباغ می‌گفتند.

باغ چهاربخشی تنها یکی از
الگوهای شکلی باغ ایرانی است
و هر «چهارباغی» لزوماً
چهاربخشی نیست.

بانیان باغ ایرانی افراد متمکن بوده اند.

شاهان شهرها را با کاخ و باغ به عنوان پایتخت می ساخته اند.

اما طراحان باغ ایرانی باغسازان بنام بوده اند.

خانواده میرک در دربار تیموری از باغسازان معروف بوده اند.

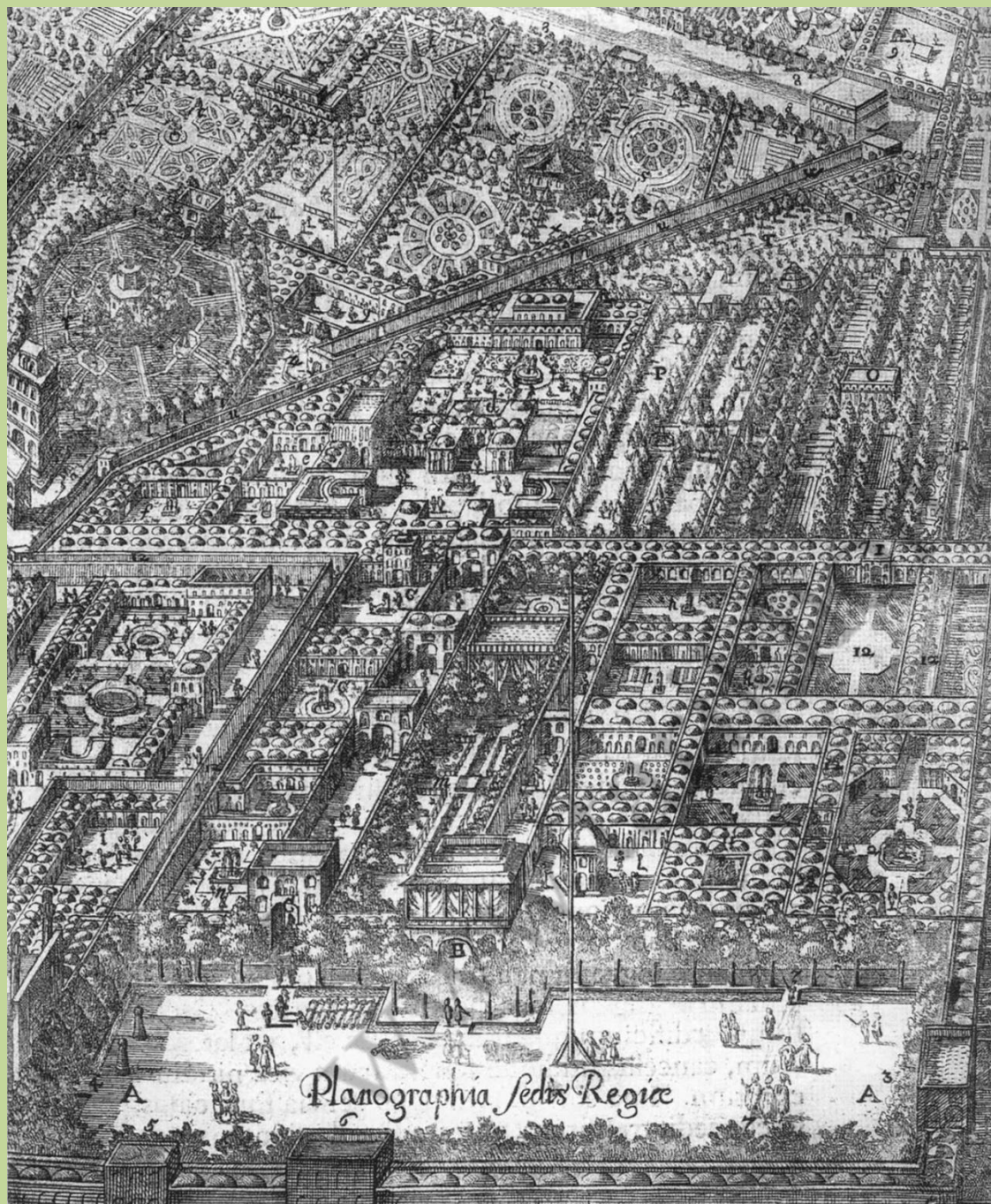
به قول محققان باغسازان ایرانی نخستین معماران منظر به معنای جامع آن بوده اند.

هنر باغسازی و دانش کشاورزی را می توانیم نزد

«ابونصر هروی» و در کتاب «ارشادالزراعه» او مشاهده کنیم.

تنوع طرح و انتظام هندسه و مقیاس در باغ ایرانی

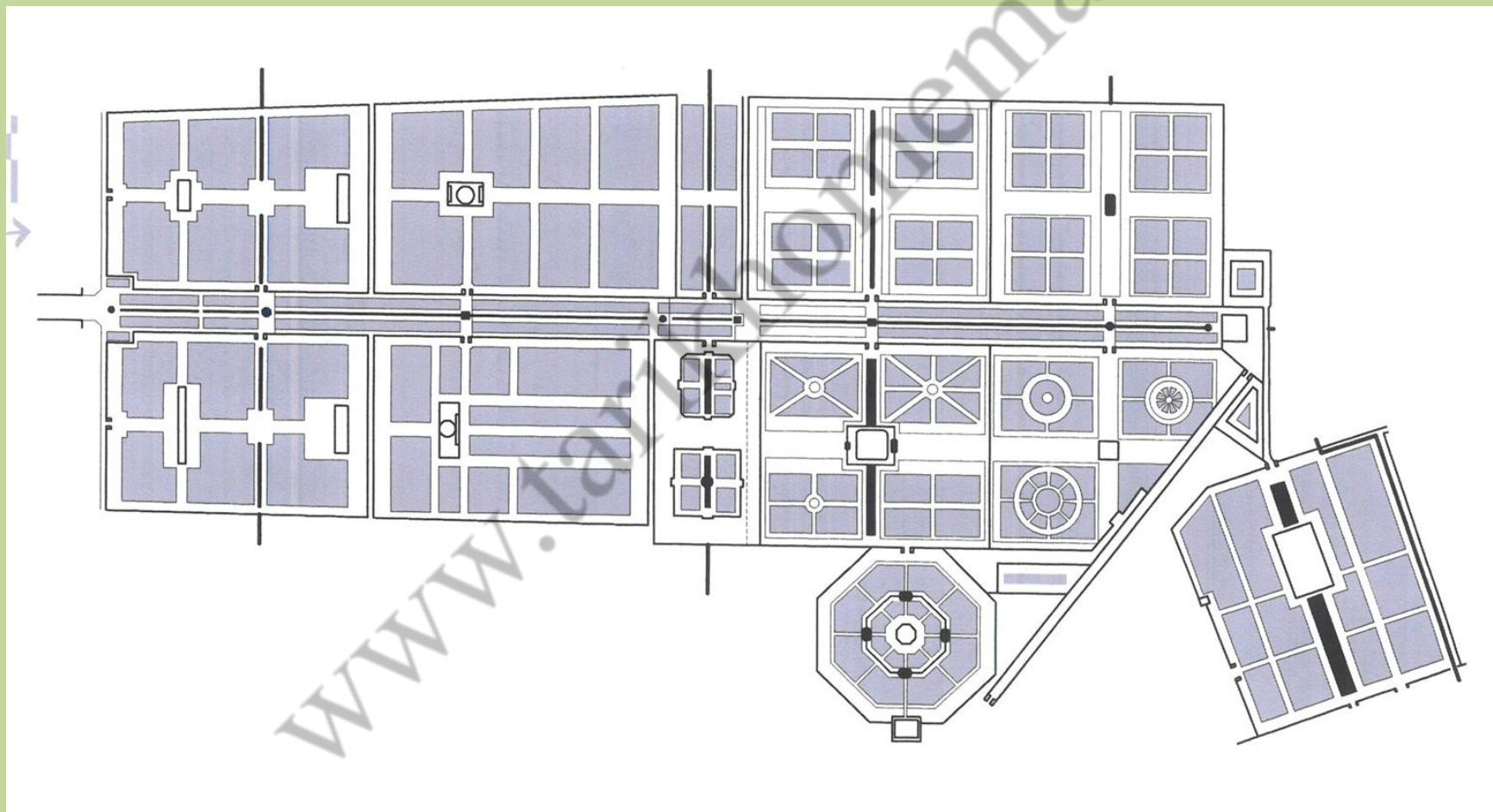
نمونه‌های دولتخانه
اصفهان شاهد تنوع
شکل و طرح باغ‌ها
هستند.

تنوع طرح درباغ‌هاک دولتخانه اصفهان

در راستای محور چارباغ

در حالی که همه تابع یک ساختار بنیادین هستند

عناصر باغ ایرانی

- حصار

- احتمالاً برج

- خیابان (عنصر ساختاری طرح و شکل باغ)

- کرت های میوه (معمولاً در یک شبکه شطرنجی)

- چمن گل

- در ، سردر ، عمارت سردر

- گوشک یا عمارت

- محورهای آب (همراه با عناصر بازی با آب)

- بسترهای آب (حوض یا استخر)

خیابان عنصر ساختارک باغ ایران

خیابان: گلزار، چمن، رسته‌ای که در باغ می‌سازند برای عبور و مرور و کناره‌های آن را گل کاری می‌کنند. راهی که در میان صحن چمن‌ها باشد. راه ساخته و بیشتر در میان دو صف درختان باغ. گذرگاه‌هایی که میان باغچه‌ها و درخت‌ها به طول و عرض باغ ترتیب دهند در برابر یکدیگر. (دهخدا)

یکی باغ مانده آسمان   خیابان آن چون ره کهکشان (انجمن آرای ناصری)

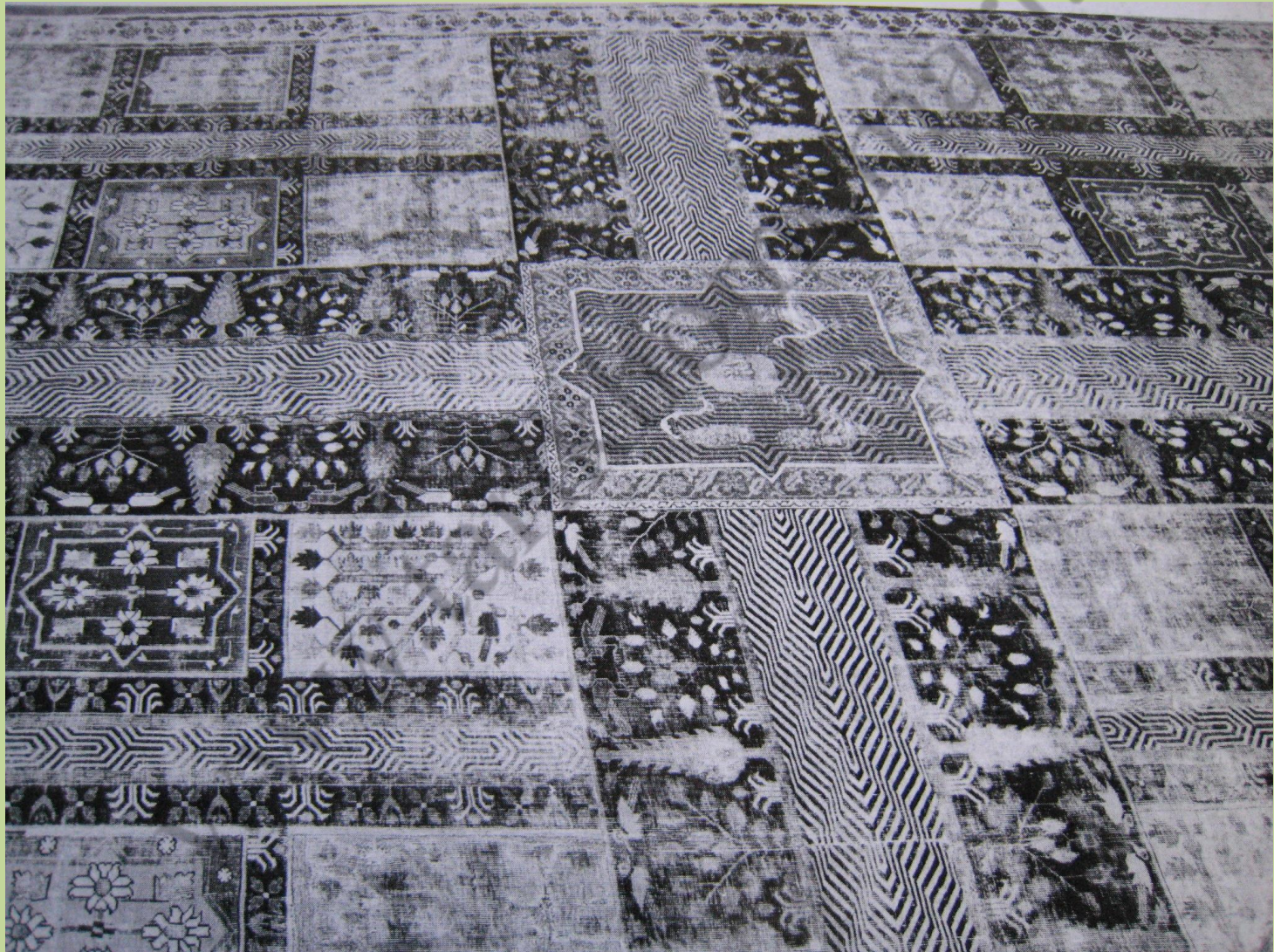
دل من باغبان عشق و تنهایی گلستانش   ازل دروازه باغ و ابد حد خیابانش (همان)

هر کوی راست و فراخ که اطراف آن درخت و گل باشد (ناظم الاطبا)

راه ساخته بین دو قطعه از بیابان. (دهخدا). [این خیابان‌ها معمولا راهی اصلی بین دو مقصد یکی باغ و دیگری شهر یا مسیری مهم بوده‌اند]

خیابان در باغ و ردیف درختان

بازنمایی انتزاعی باغ ایرانی

کرت:

قطعه ای از زمین زراعت کرده و سبزی کاشته هریک از بخش‌های تقریباً مساوی مزرعه یا باغچه

«میان گرت» در لغتنامه یافت نشد. (اصطلاحی برای کرت طویل در وسط خیابان باغ که به گلکاری اختصاص دارد یا همان چمن میان باغ است.)

کرت را «تخته» هم می‌گویند، چون باغ‌ها برای آبیاری غرقابی لازم است که تخت بندی (تراس بندی) شوند و هر تخت (کرت) به کاشت نوعی درخت یا گیاه اختصاص دارد.

چَمَن :

راه باشد میان باغ و بوستان. [معادل خیابان]

راه راست بود ساخته در میان درختان

راه ساخته در میان صف درختان

راهی باشد در باغ میان درختان و از هر دو پهلوئی راه درخت نشانده و آن جای نشستگاه بگذاشته و از ریاحین بر وی کاشته باشد.

صحن باغ و خیابان و بلندیهای اطراف زمینی که در آن چیزی کاشته باشند.

نشستگاه میان باغ که پیرامون آن درختان نشانند و در میانش سه برگه و گلها کارند.

نشستگاهی که گرد به گرد آن درختان سایه دار باشد، نیز سوراخی را گویند که زیر

درختان بازهشته و سر شاخهای ایشان بهم پیوسته بود. کوچه باغ یا مسیری در باغ و بوستان که زمین آن را جابجا سبزه یا گل کاشته و دو طرف درختان سبز یا میوه دار نشانده باشند:

لالهستان خشک و شکسته چمن

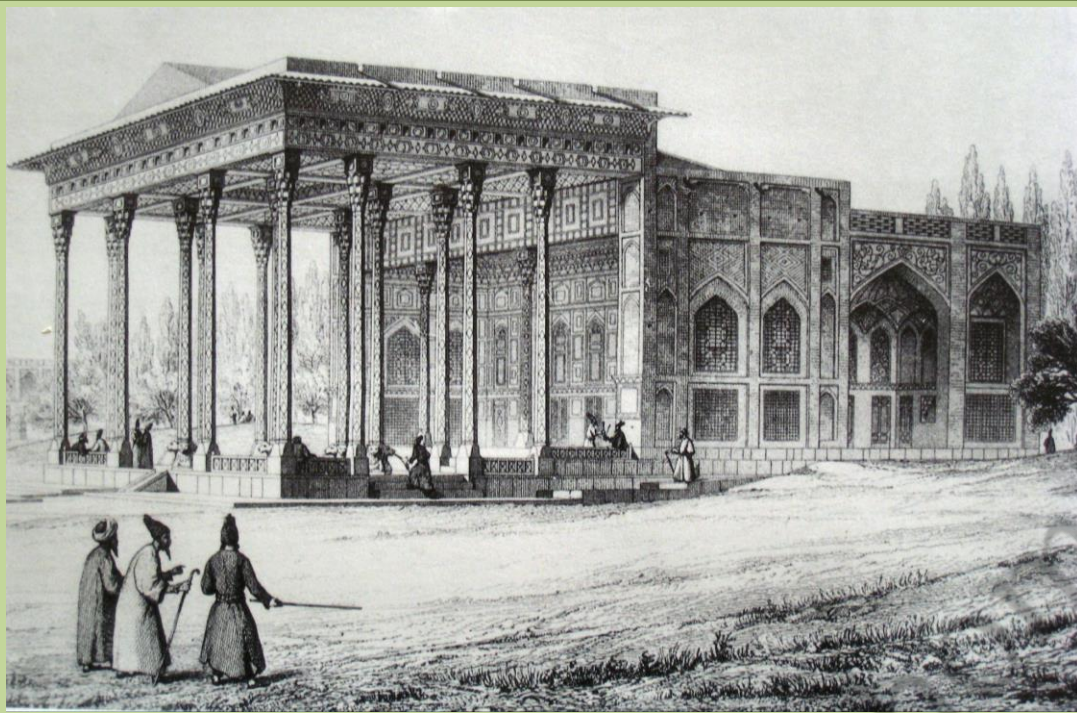
چمن هاش پر لاله و چاوله

سروبنان کنده و گلشن خراب

همی بوستان سازی از دشت او

داد به هریک چمن، خلعتی از زرد و سرخ....

ابنيه باغ
كاخ = ايوان،
كوشك ، عمارت

كوشك

عمارت كاخ با ايوانش

عمارت نمکدان

یک گوشک در باغ سعادت آباد اصفهان

عمارت باغ نو در شیراز

بعضاً عمارت‌های باغ‌ها از نظر معماری با عمارت جبهه اصلی خانه‌ها تفاوت نداشته است.

89. Lithograph: The Bagh-i-Naw at Shiraz (Flandin)

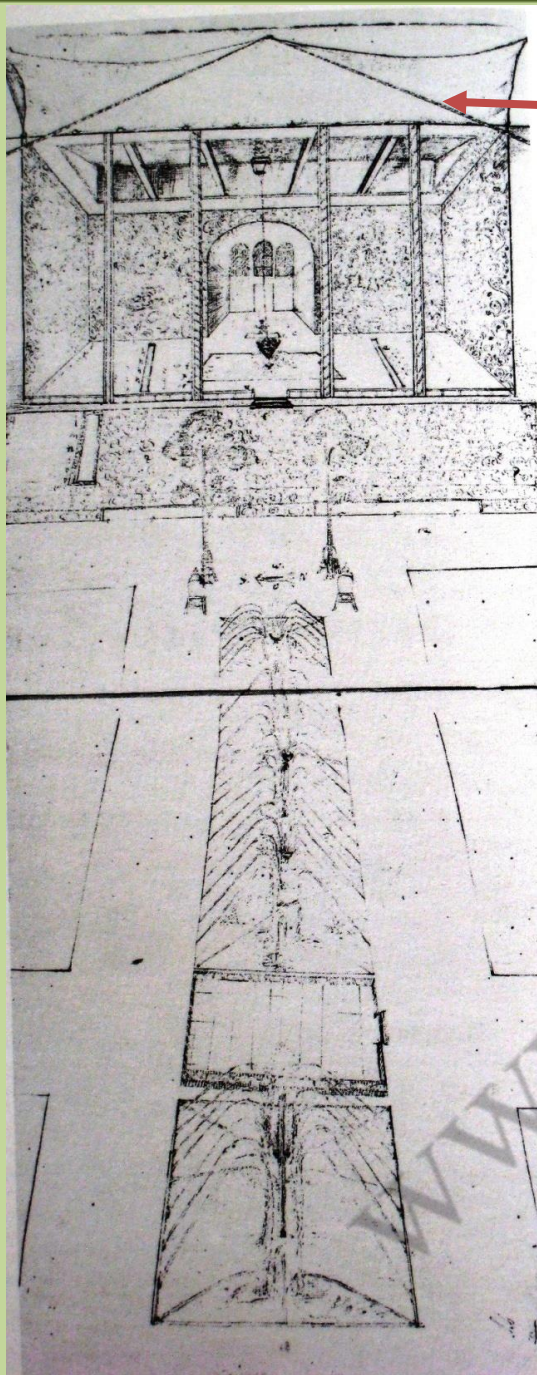

عمارت اصلی باغ ارم شیراز

با ایوانی ستوندار در میانه بنا گشوده به باغ

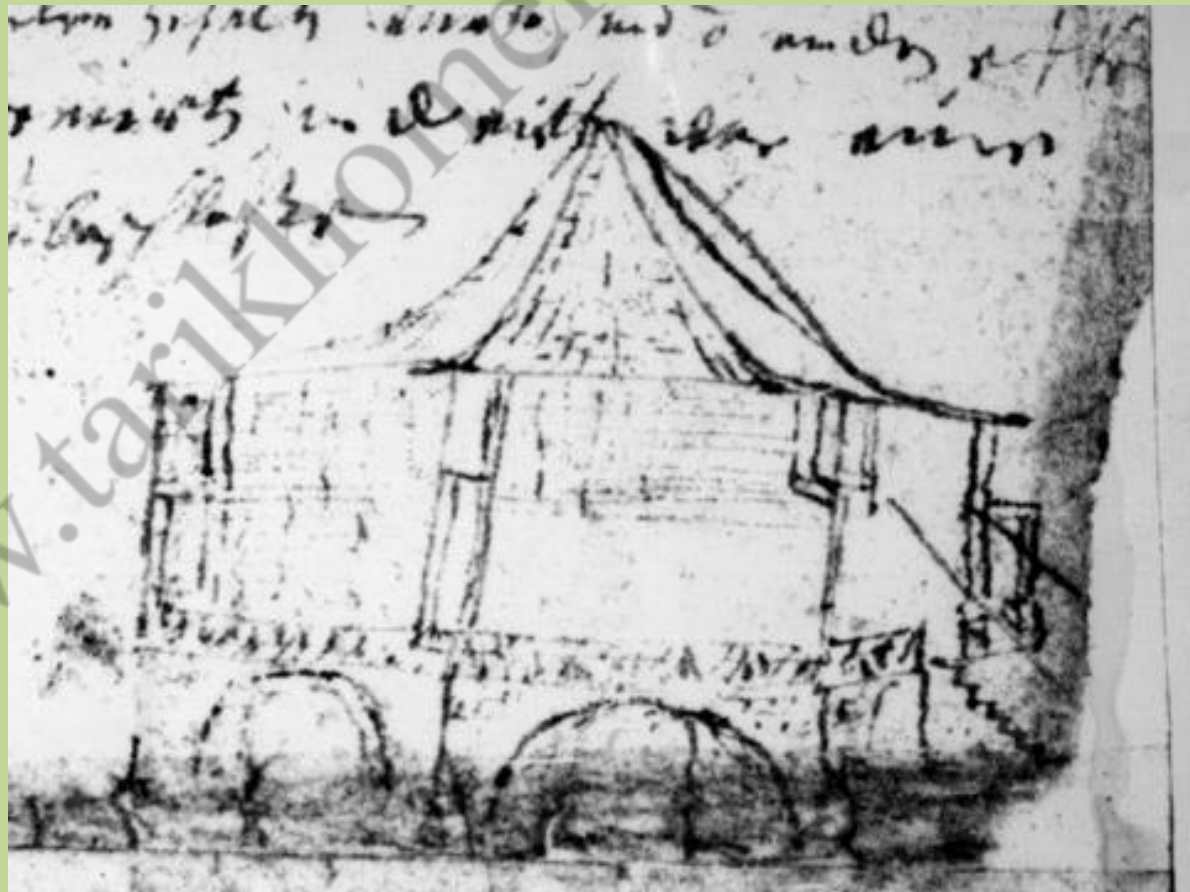

خیمه و ابنیهء موقت در باغ

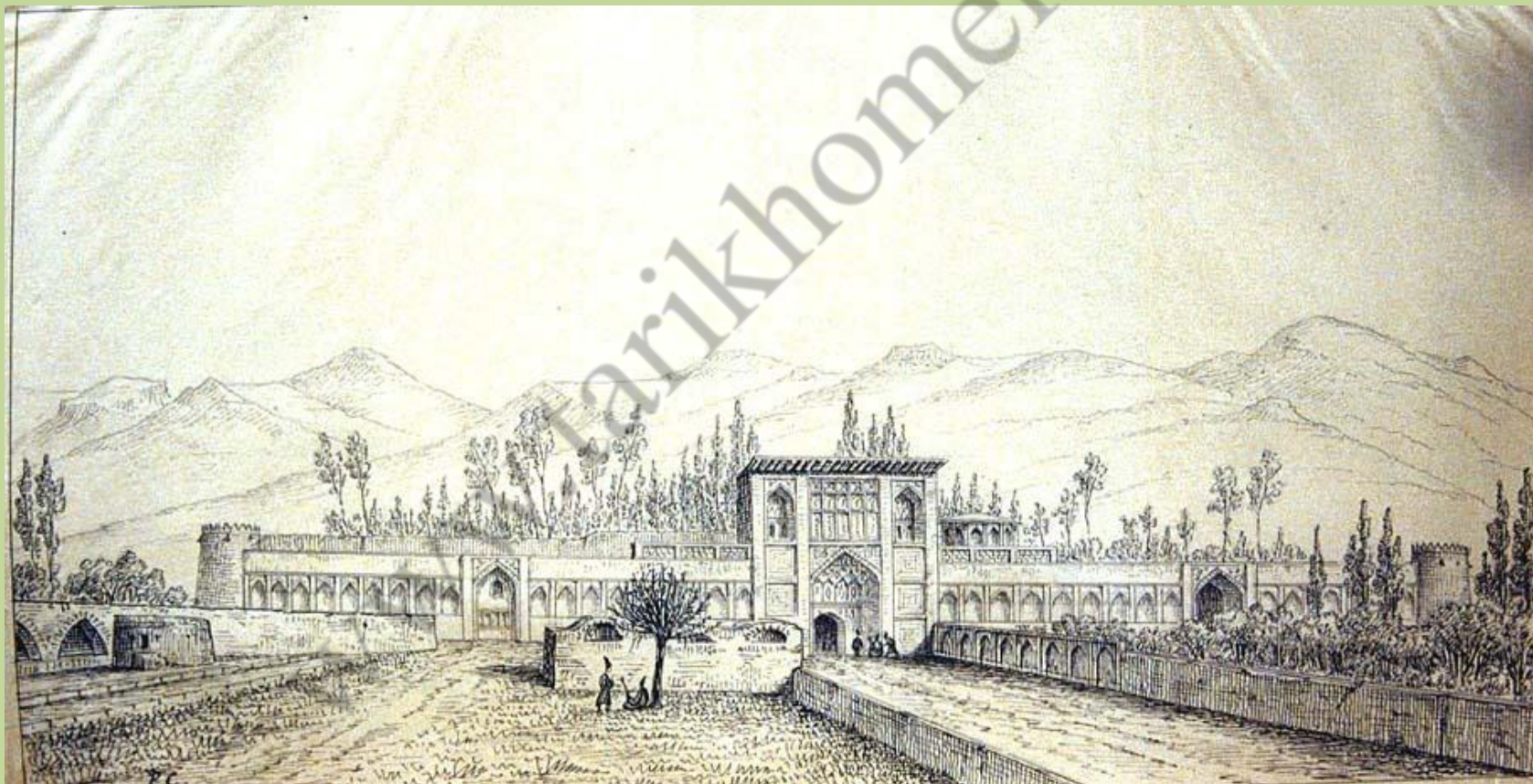
پایین نمونه باغ خرگاه اصفهان

عمارت سردر (باغ فین)

حصار و برج‌های باغ حکومتی فین هم دیده می‌شوند.

عمارت سردر و جلو خان باغ

تهران - شمیران
بارعام احمد شاه

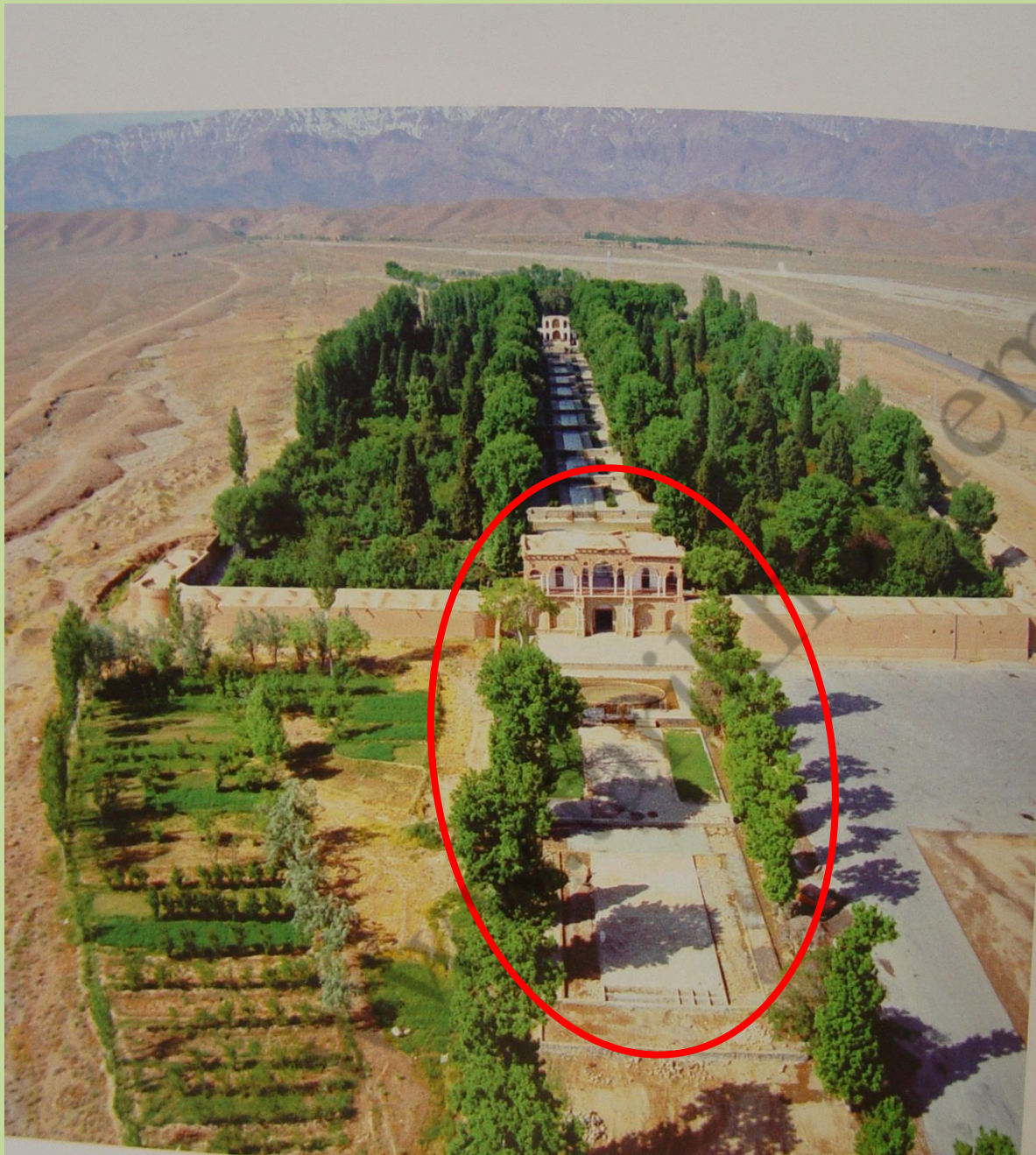

عمارت سردر

باغ شازده رو به بیرون

عمارت سردر و جلوخان باغ

باغ شازده
ماهان ، کرمان

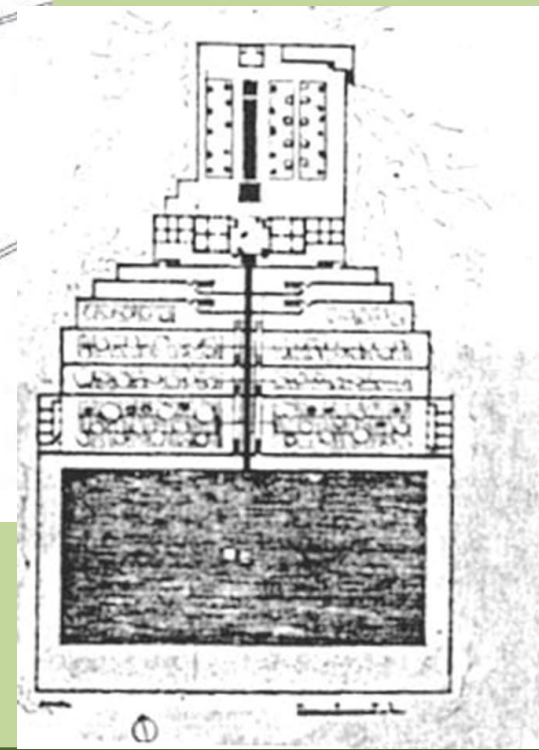
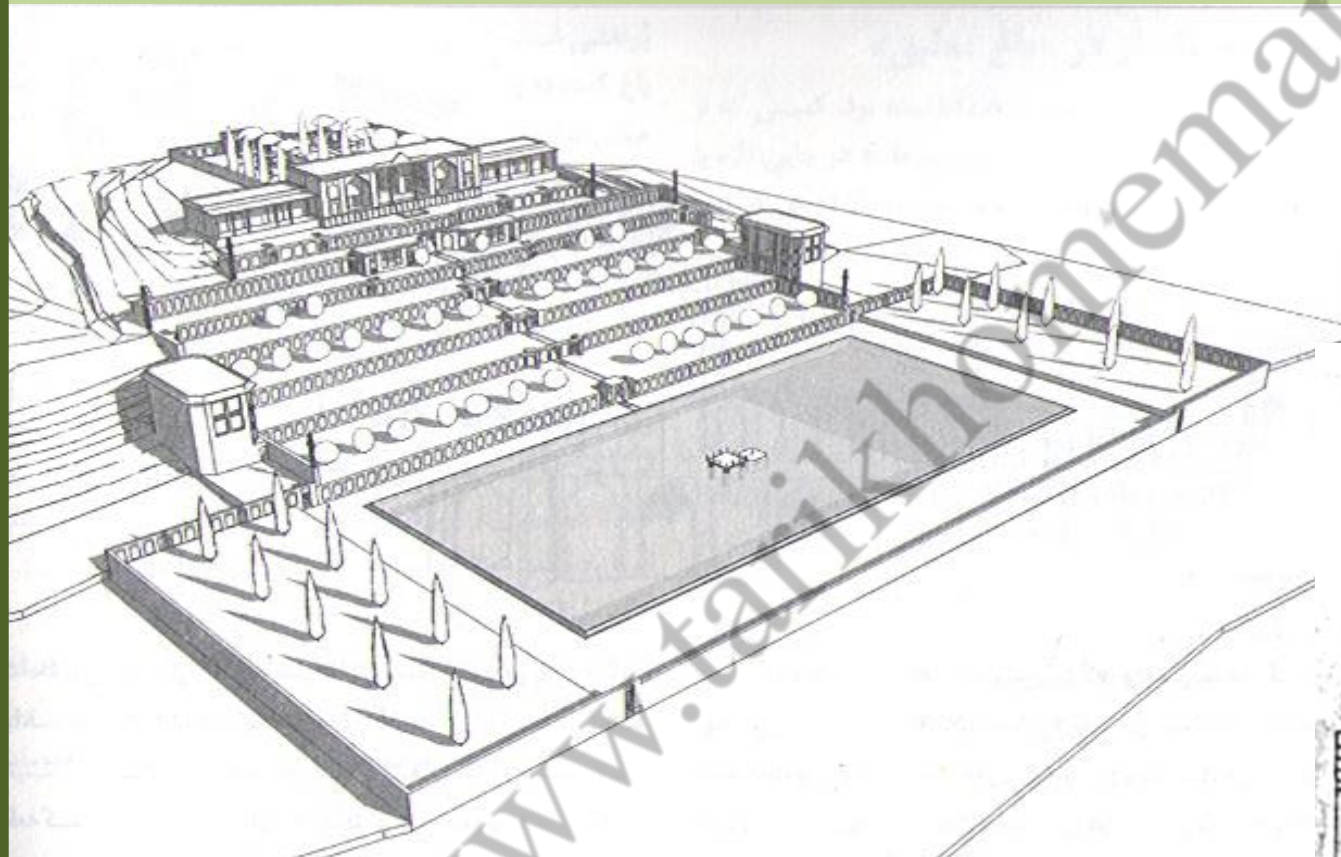
باغ تخت شیراز

عمارت‌های آن چندین بار تغییراتی کرده‌اند
ایوان اصلی عمارت مشرف به باغ و دریاچه مشخص است.

باغ تخت گونه‌هاک از طراحی باغ ایرانی

محوریت مسیر آب و اشراف به دریاچه و جزیره

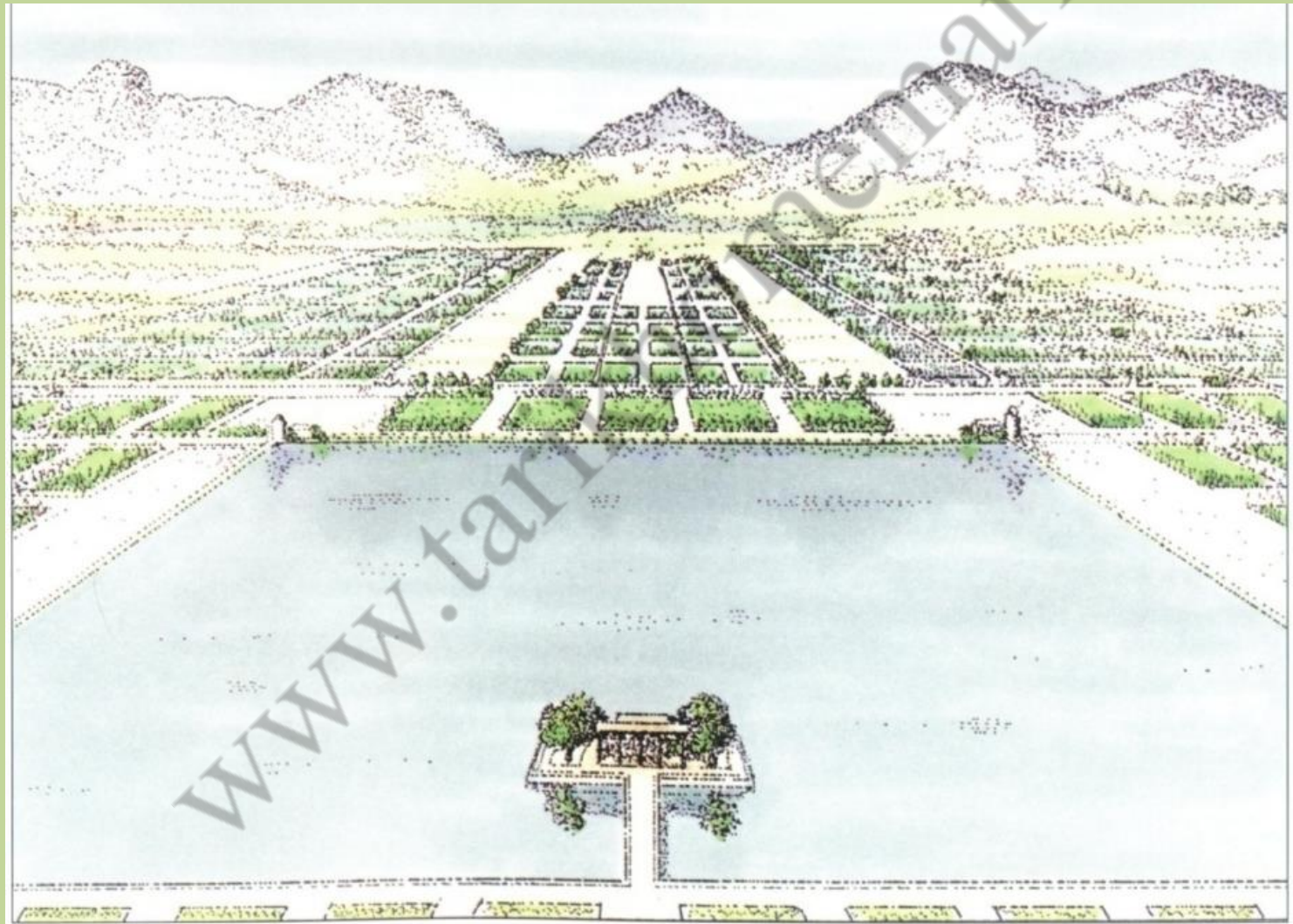

انواع حضور آب در باغ ایرانی

باغ فرح آباد اصفهان

دریاچه و جزیره و کوشک میان جزیره
طرح باغ اندر باغ (چندین باغ متداخل)

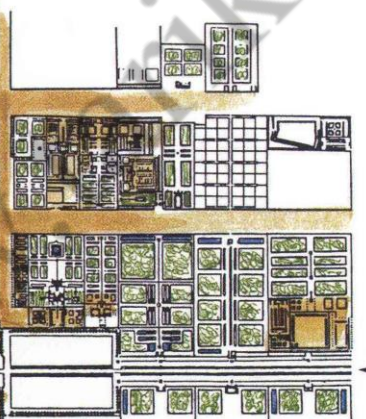

باغ فرح آباد اصفهان

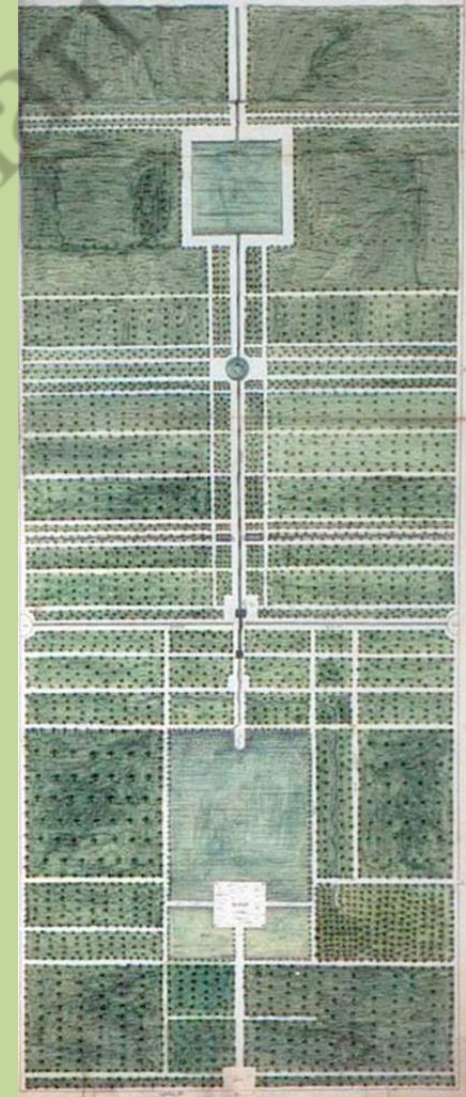
ترسیم : مهوش عالم

بر آن رخ داد. مهم‌ترین آن‌ها، اتحاد نادرقلی افشار
 سلطان حسین بود که در زمان محاصره از اصفهان
 در آن جا خود را پادشاه ایران نامید. در ششم
 تمبر ۱۷۲۹م مهم‌ترین نبرد بین سربازان نادر و
 ورچه خورت اتفاق افتاد. اشرف شکست خورده
 شتار عده‌ی زیادی از علما و اشراف اصفهان و به
 بر همان سال اصفهان را ترک کرده و عازم شیراز
 نوشتند و دند جمع‌آوری کرده، با پریمیتم‌ترین
 ت و الماس‌های جقه سلطنتی صفویه، به همراهی
 و بانوان سلطنتی اصفهان را ترک کردند.^{۲۸}
 چونان گذشته زیر نظر یک یوزباشی افغان و چند
 س بود^{۲۹}. «... دو نفر افغان از طرف اشرف به
 پاب شاه سلطان حسین مظلوم را در عمارت آینه
 اشرف ملعون بردند... سر آن مظلوم شهید را در
 ده، رقم نوشته‌که سر را به بدن آن مظلوم وصل
 را به دارالمؤمنین قم
 بیرون رفتن افغان‌ها نادر
 و تاهی در باغ هزار جریب
 یا وجود شاه (طهماسب)
 و از تمام دوستانم تقریباً
 رف نیز در حال فرار به
 است ابراهیم خان، یکی از
 فرانسوی که هفتاد سال
 های آن را دیده است،

0 100 300 m Farāhābād (۱۷۰۰ (۱۱۱۲ ه.)): plan.

Drawn by E. E. Beaudouin.

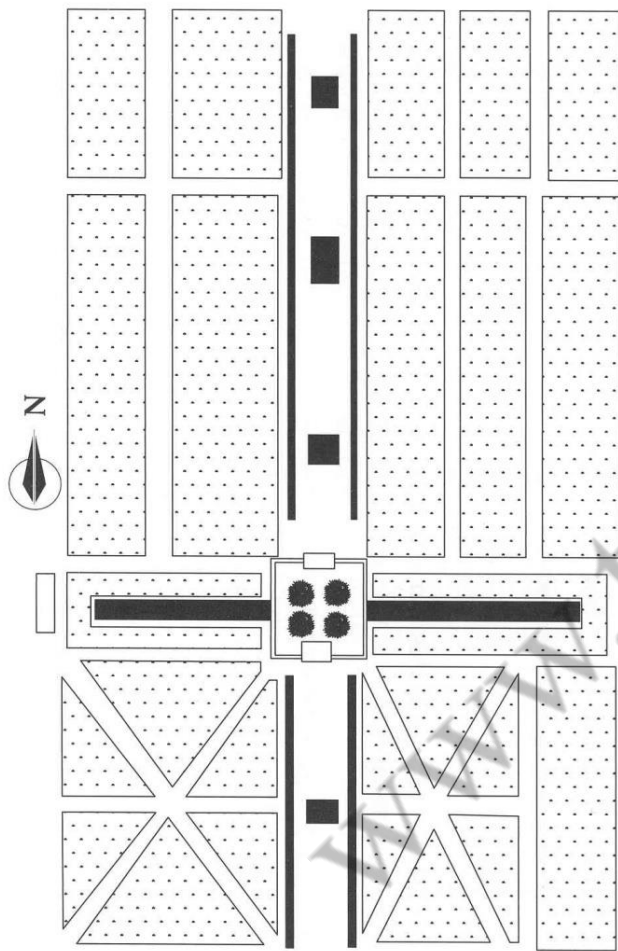

یگانگی ساختار بنیادین طرح

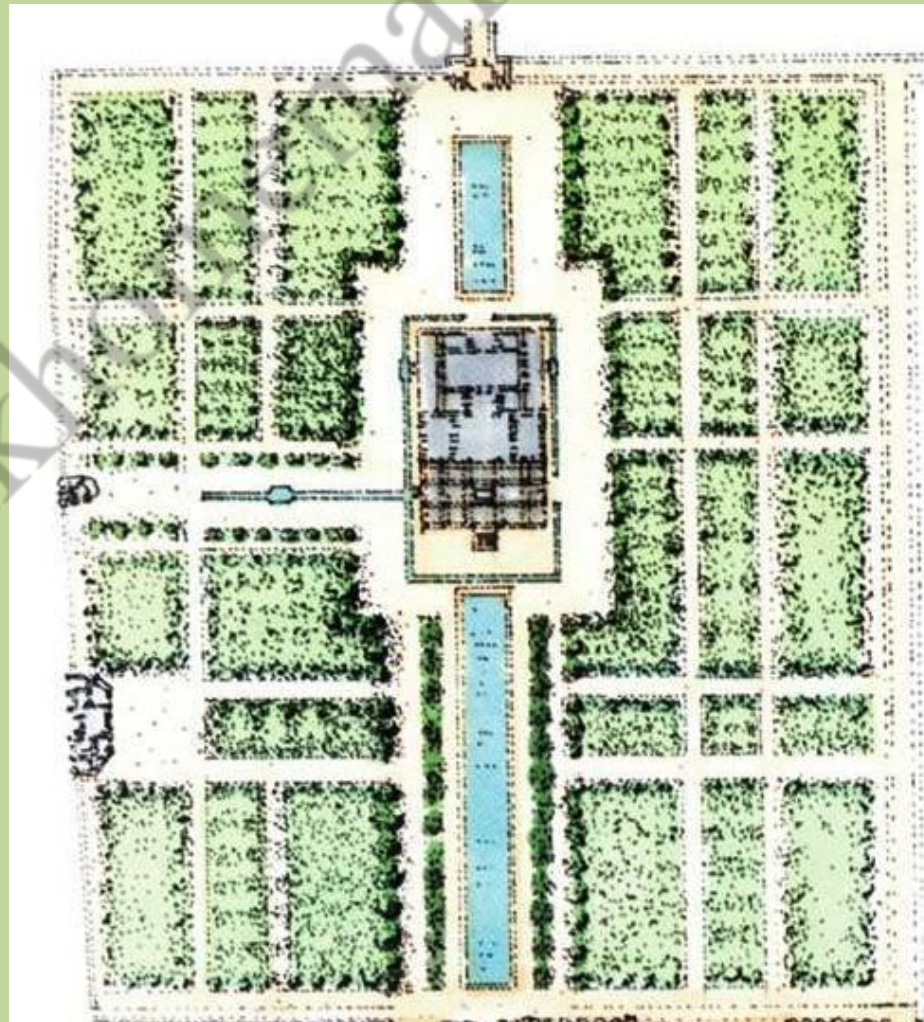
در عین تنوع در شکل و جزئیات

باغ بلبل (هشت بهشت)

چهل ستون

209. Planimetria del Bâgh-i Hasht Behesht di Isfahân.

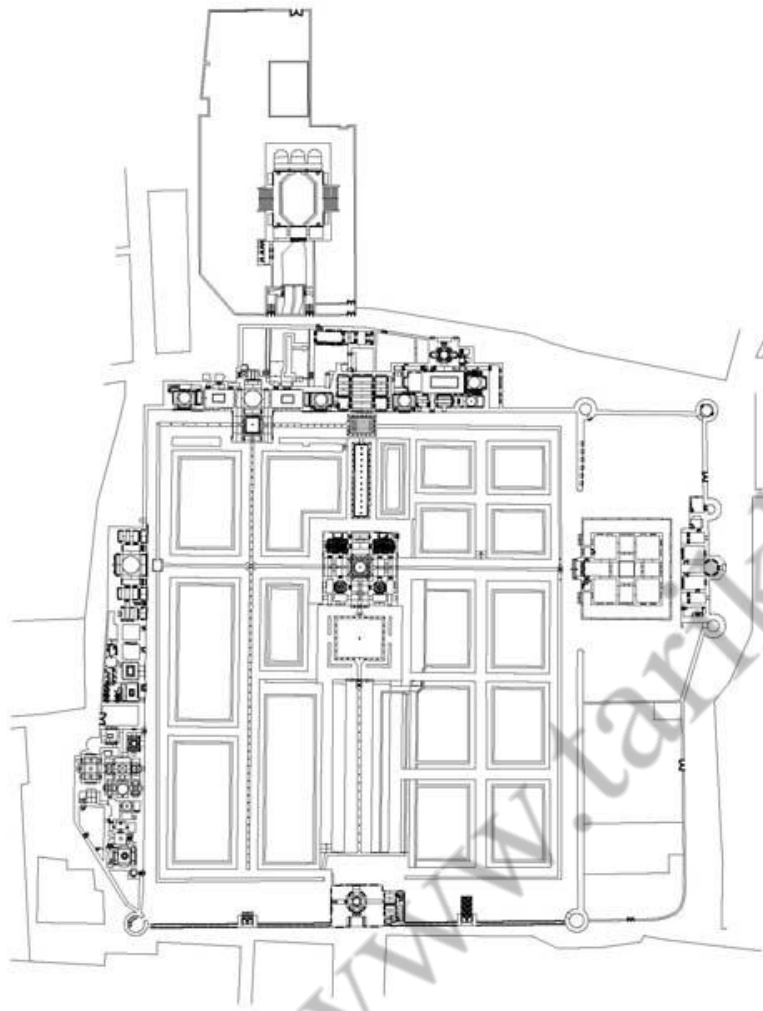

باغ فین

با دو خیابان موازی اصلی

و یک خیابان فرعی

محور اصلی ، محور تقارن باغ نیست (نقشه زیرین)

این نقشه دقیق نیست

باغ نگارستان تهران

باغ دلگشا شیراز

خیابان عنصر ساختاری باغ
محوری کشیده و طویل در طول باغ است.

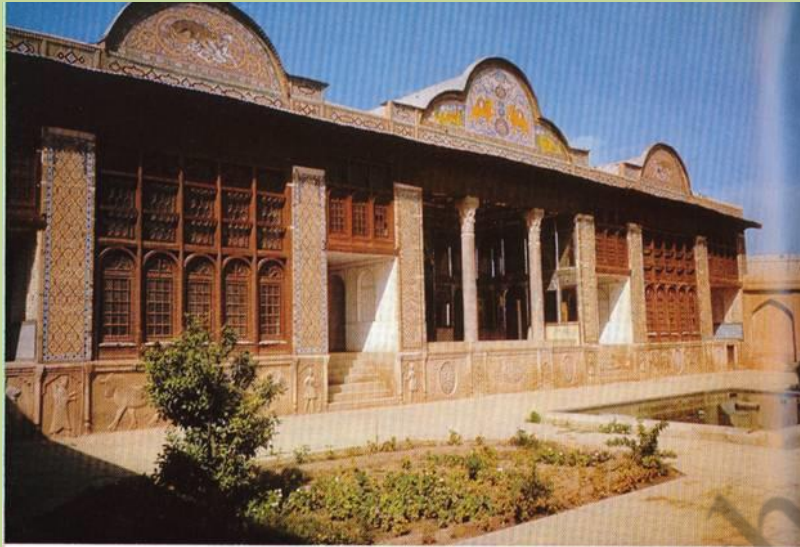
باغ جهان نما، شیراز

شکل چهار بخشی باغ دو خیابان عمود بر هم و هم تراز را ایجاد می کند.

نارنجستان قوام شیراز و خیابان محور تقارن طرح است (یک خانه - باغ)

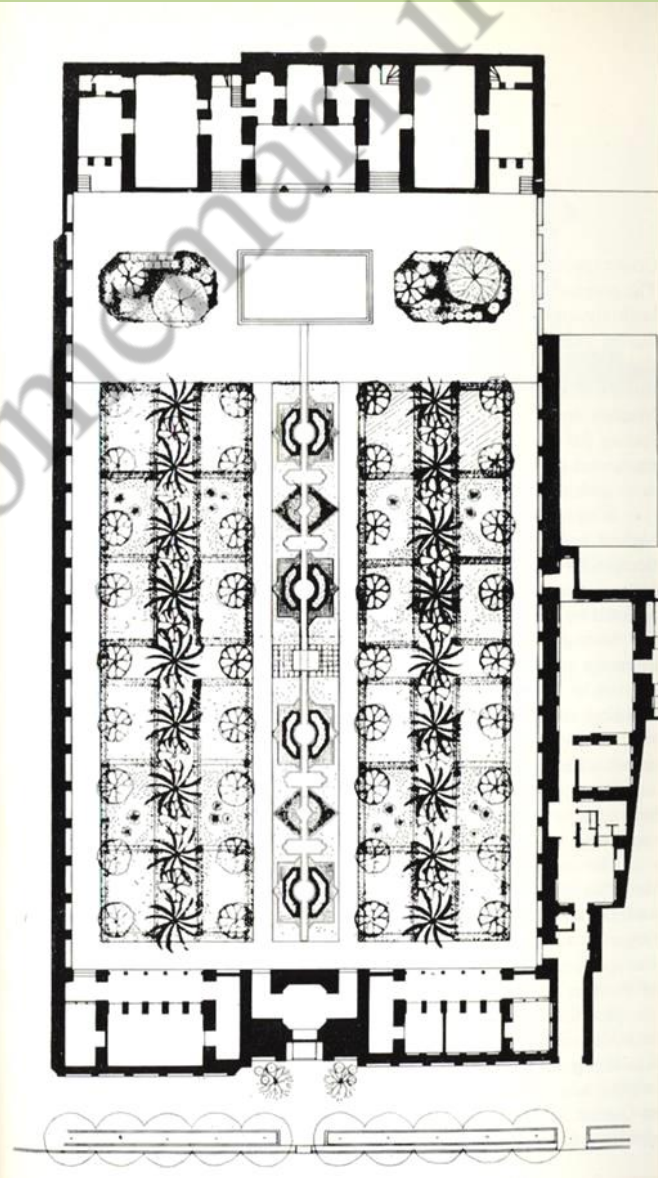
The Narenjestan: above, main building; opposite, garden plan

The terminal points were marked by pavilions. The palace was located at the intersection of two avenues and water courses at right angles to the main axis thus provided long vistas framed by parallel water channels. The whole area was further divided into rectangular beds defined by small water channels. The walled garden had, from Achaemenid times, been called *Paradaiza*, and paradise it was, and the garden ideal penetrated nearly all the arts.

THE PATRONS' ambitions, hopes and sometimes quite specific prescriptions were generally the immediate creative force behind the finest achievements of Persian architecture. This decisive influence under the Achaemenids was constantly renewed in later periods.

The immense programs of the Ghaznavids, especially under Mahmud's personal impetus, have been established by contemporary documents and existing ruins. If anything, however, the importance of architecture grew successively under the Seljuks, especially Nizam-al-Mulk, and the Mongols, Ghazan Khan, Uljaitu, and Ali Shah, until it became obsessive under the Timurids.

The execution of the often extravagant visions of these monarchs and patrons was the work of professionals, about whose training and operations we know all too little.

حیات به مثابه باغ

حضور ایوان مشرف به منظر منحصر به باغ های بزرگ نیست، در خانه های مسکونی هم یک عنصر اصلی است.

نظرگاه در خانه های متعارف ایرانی
همچون نظرگاه در باغ ایرانی

حیات مسکونی عامه مردم

با حوضی و تک درختی به مثابه باغ

و

ایوانی مشرف به این «باغ»

ایوان تابستان نشین در یک خانه محقر اردکان . به مساحت اندک حیات و سایه بودن آن توجه شود.

۱- تک خانه مهرلی (عرض حیات تقریباً 4 متر و طول 5 متر)

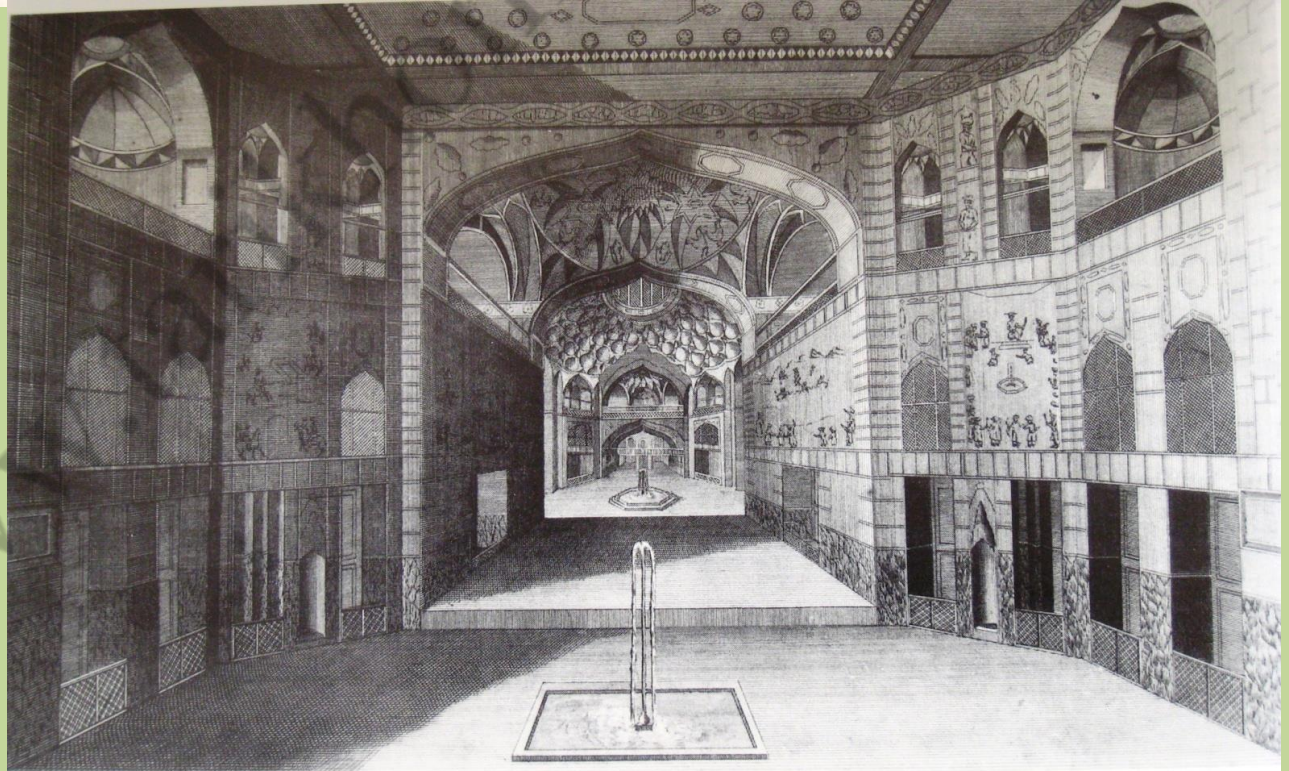
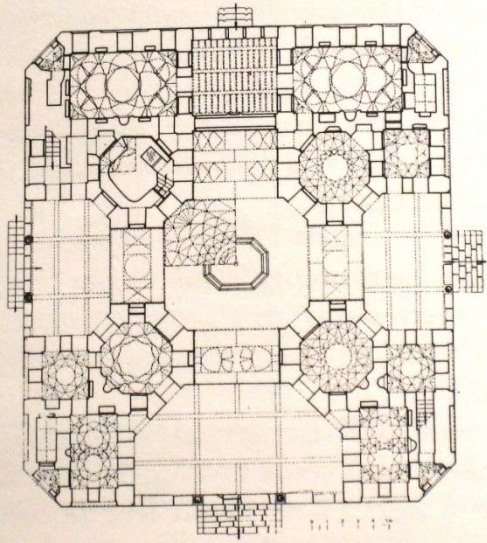

باغ در صحن یک سرا در بازار
باغ و منظر آب و سبزه، عجین با فضاهای
مختلف زندگی ایرانی

حضور آب در درون بناک باغ

کوشک هشت بهشت

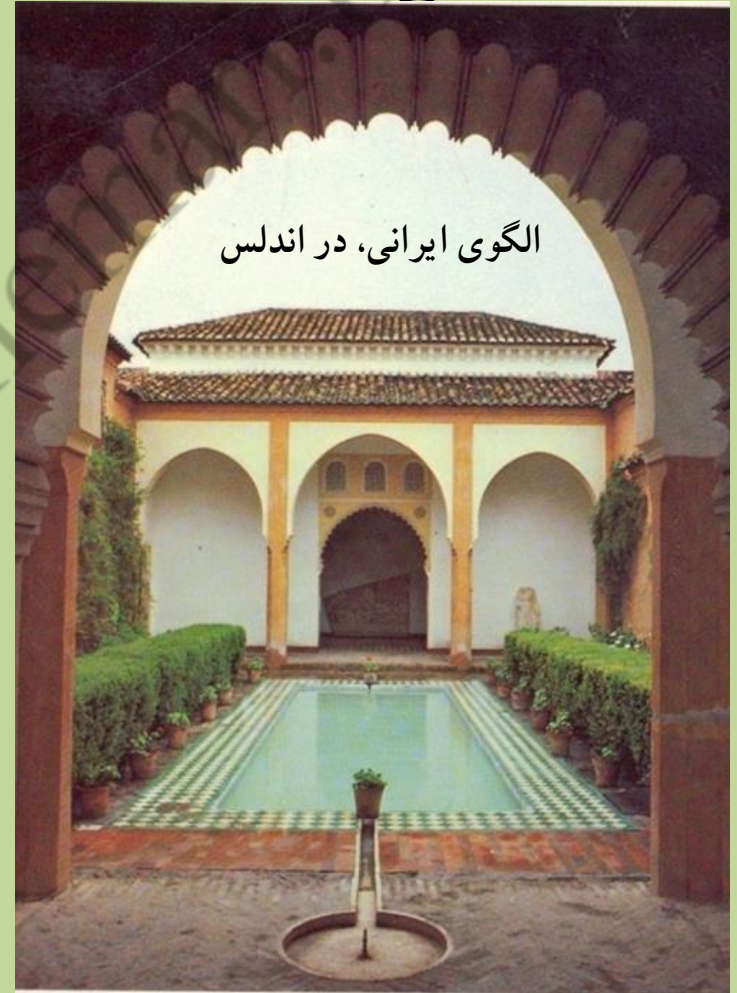

به نظر می‌رسد کوشک در
آغاز یک فضای سرپوشیده
اما گشوده به اطراف (شبه
یک چهارتاقی) به عنوان
سایه بان بر روی محل ظهور
آب در باغها بوده و حکم
استراحتگاه و نظرگاه را
داشته است.
از آن پس، کوشکها با آب
معنا پیدا می‌کردند.

آب در داخل بنا

باغ فین

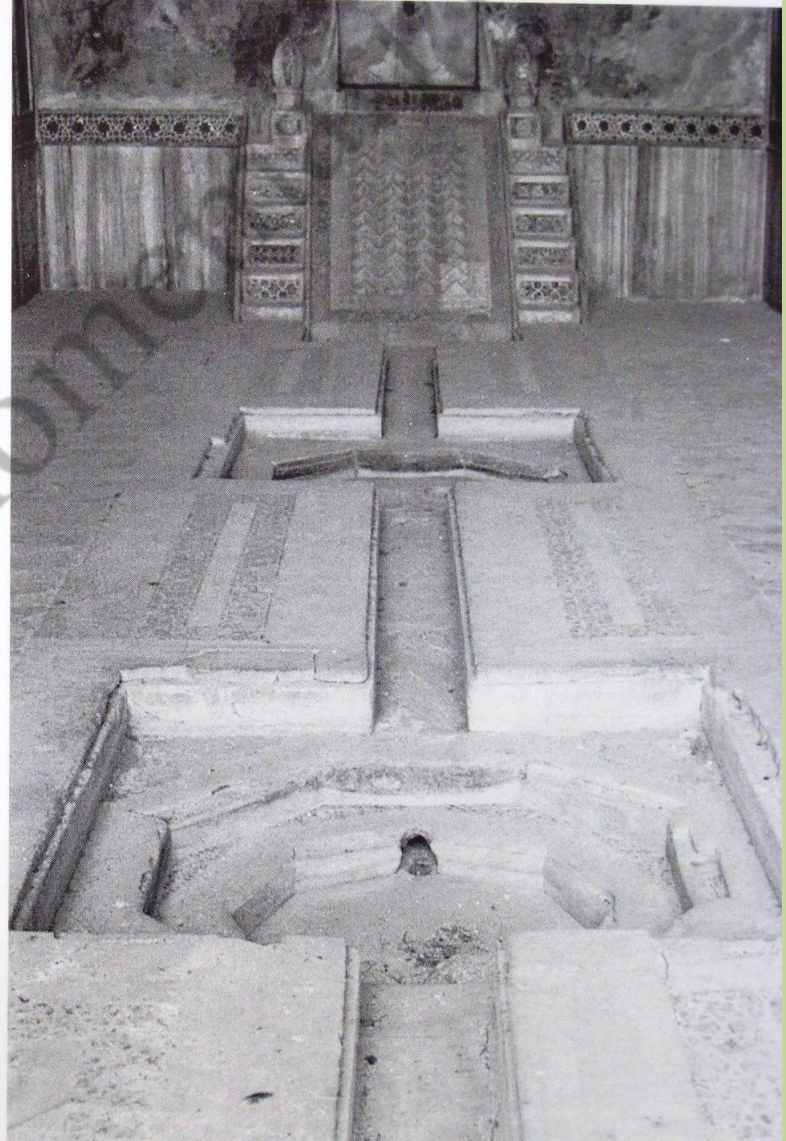
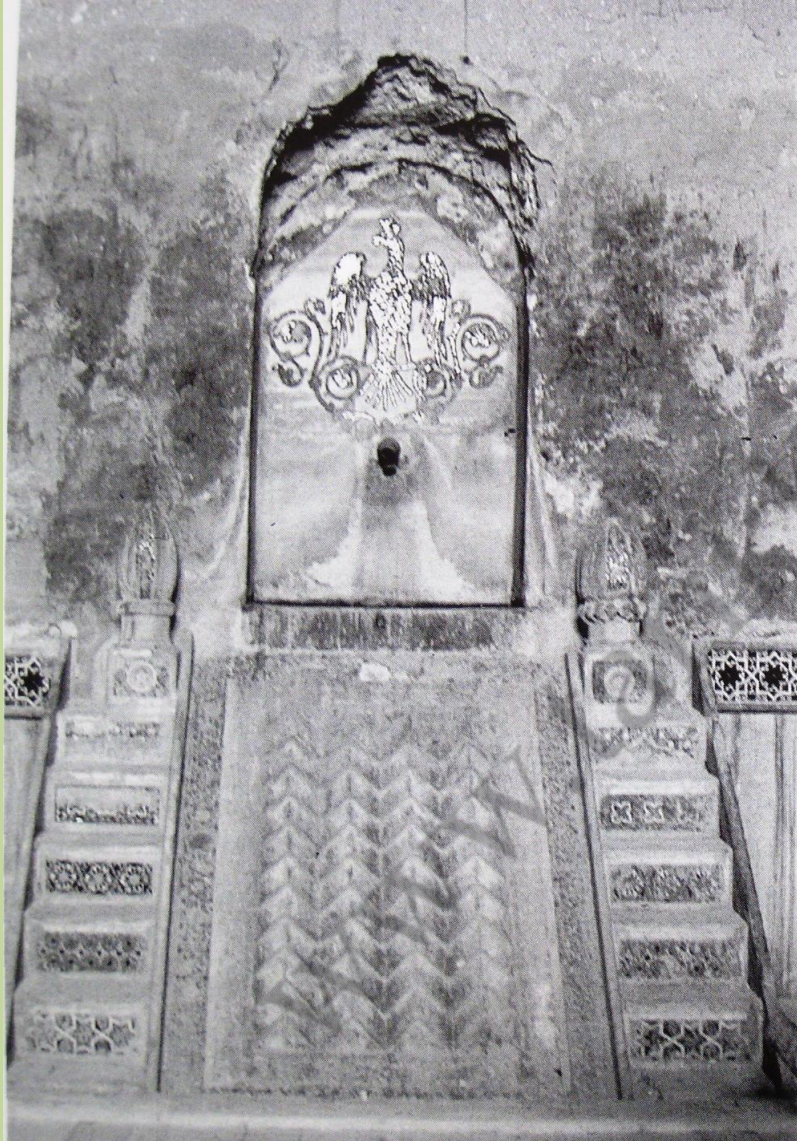
الگوی ایرانی، در اندلس

نظر گاه باغ با حضور آب حال و هوای دیگری پیدا می کند.

بازگ آب در داخل کوشک‌هاک باغ

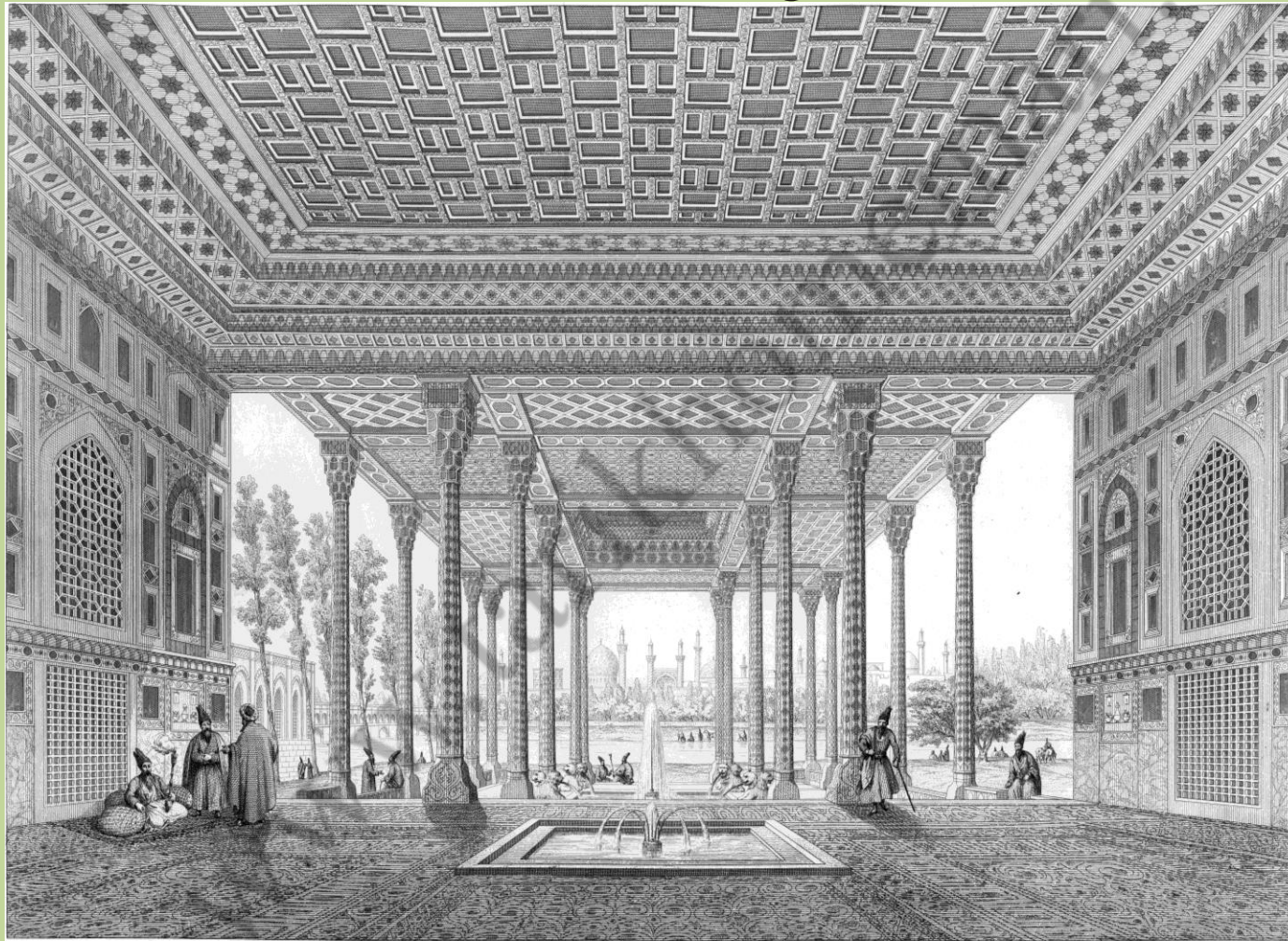
کوشک هشت بهشت

آب در کاخ آینه خانه

در باغ سعادت آباد

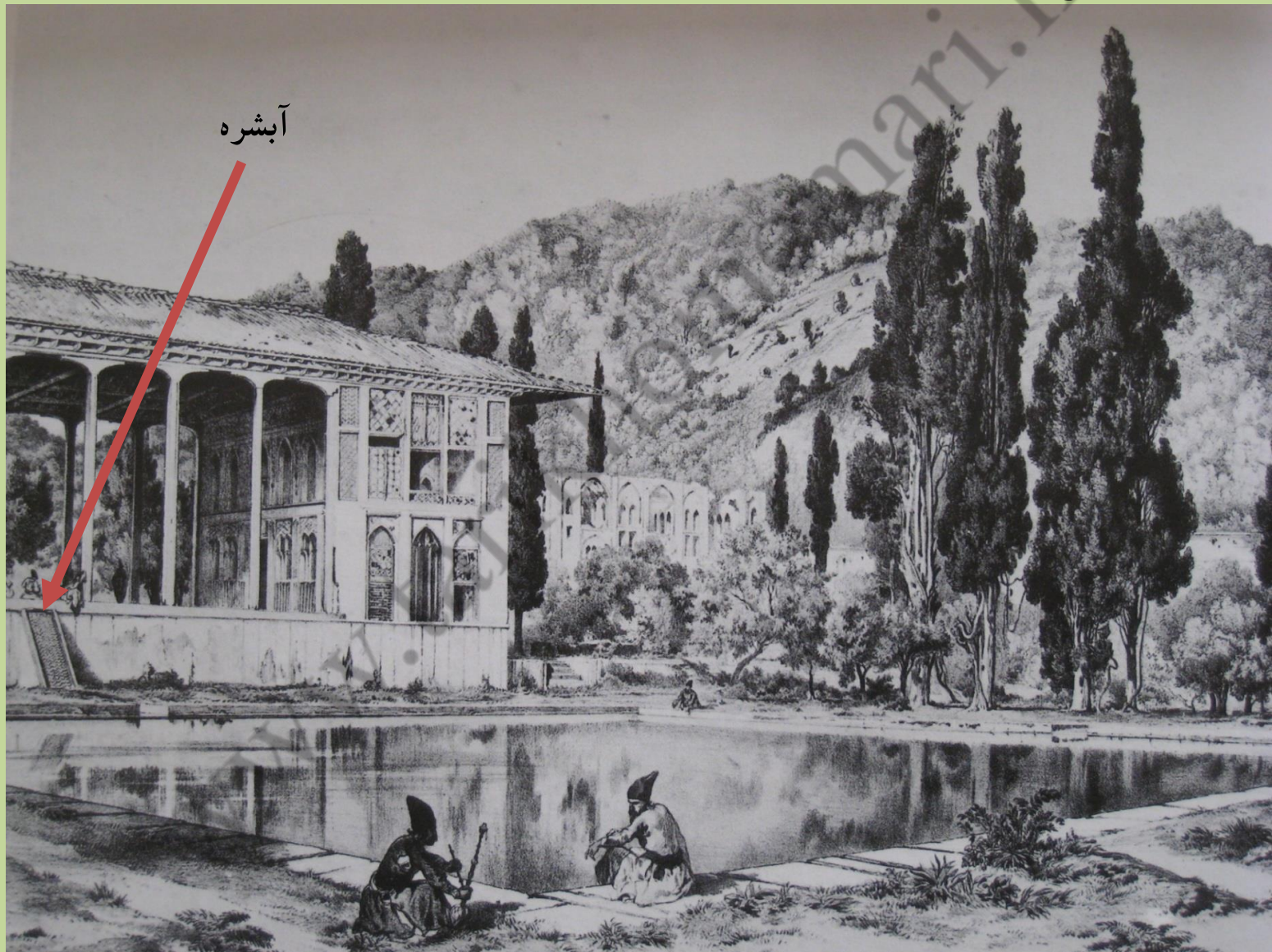
حضور
آب
همچون در
چهل
ستون
و
در عالی
قایو

PAVILLON DES MIROIRS
VUE PERSPECTIVE INTERIEURE

عمارت دو طرفه

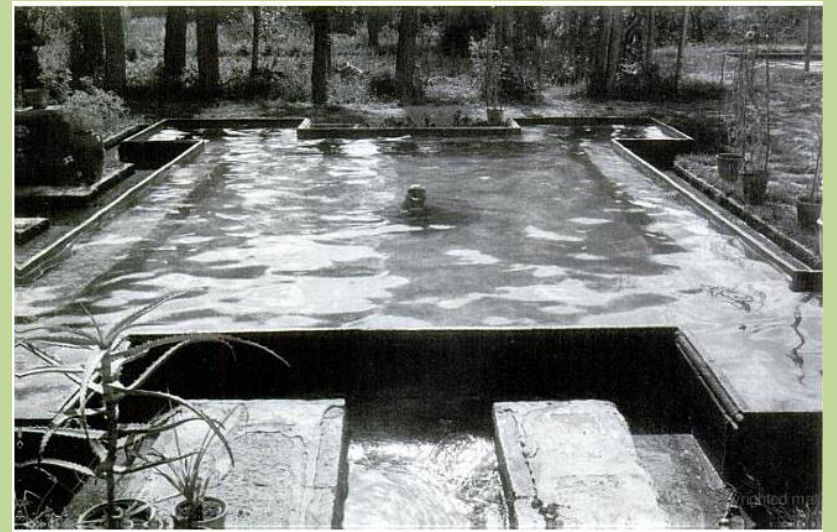
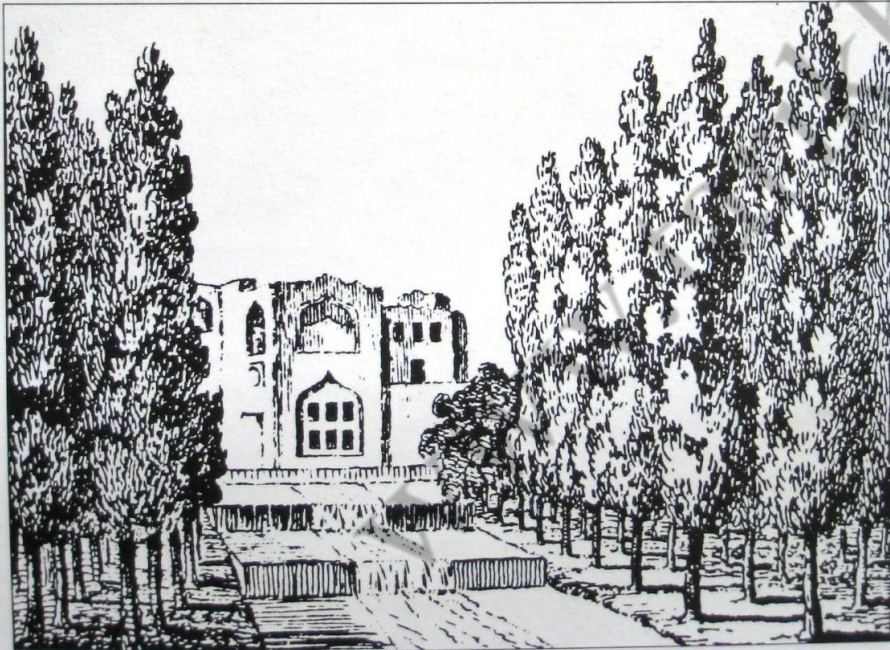
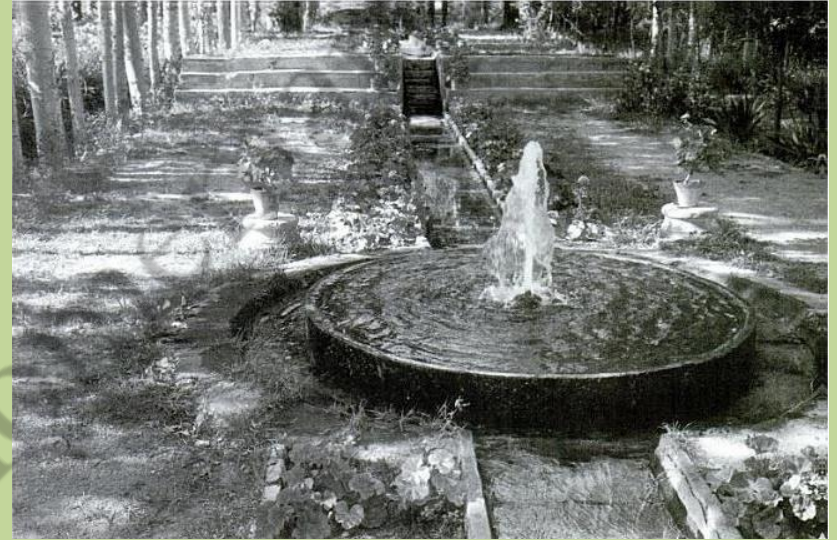
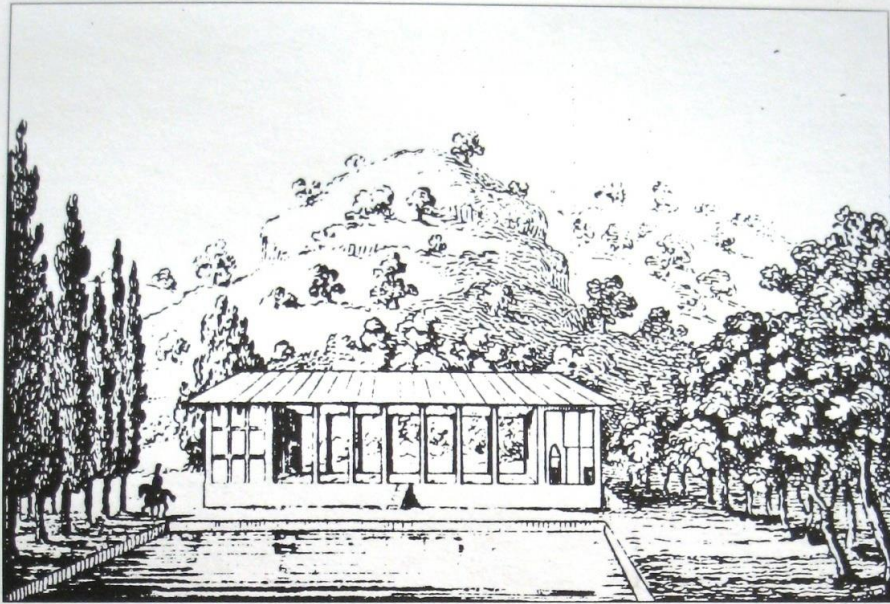
(همچون در باغ گلستان تهران) و «آبشره» که از داخل عمارت به استخر می ریزد

آب در باغ و عمارت باغ

فواره و آبشیره در باغ و در عمارت

ایل گلے تبریز، آب محیط بر کوشک

153 The octagonal pavilion – perhaps once crowned by a dome – set in the large artificial lake, or Royal Pond, at Tabriz. Viewed from the adjacent hill, the water seems to hover over the surrounding valley.

کانسپت مشترک برای ساخت نظر گاه :

«بنا در میان آب»

آثار کوشک چوبی یا آلاچیق
در باغ عباس آباد بهشهر

کوشک دو طرفه در میان آب

چشمه علی دامغان

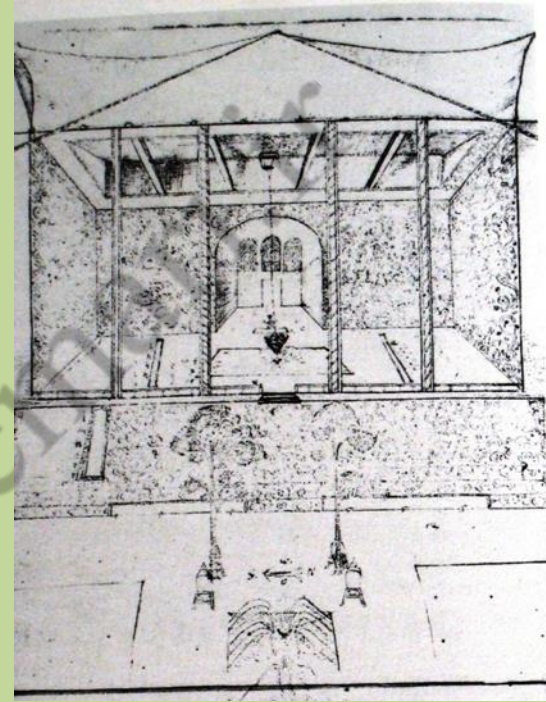
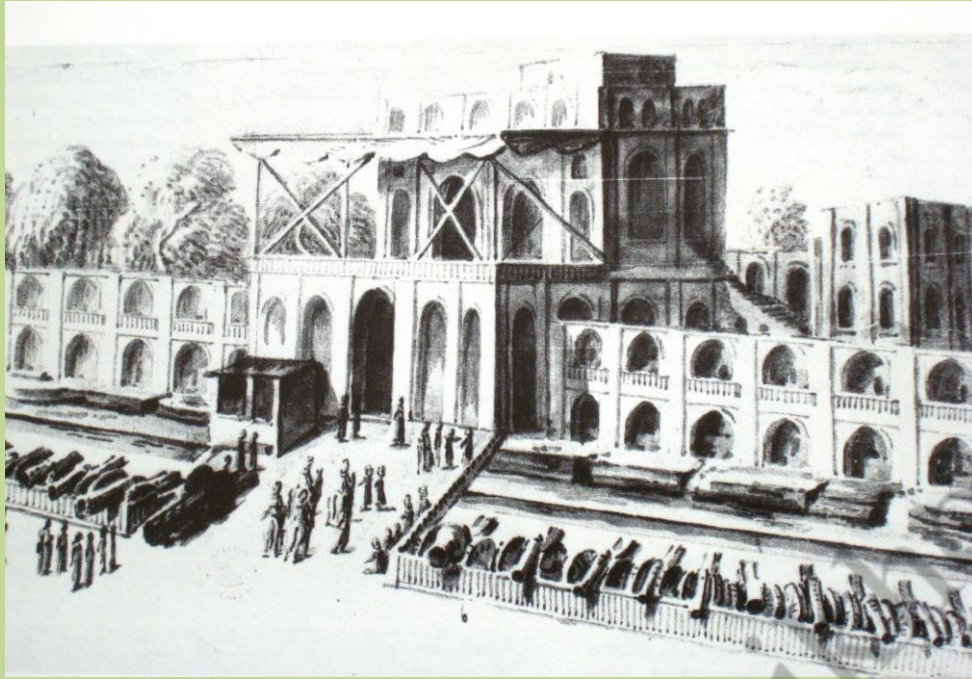

عمارات مشرف به چشمه

باغهایی که به واسطه چشمه احداث شده‌اند.

سازه موقت در عالی قاپو

نظرگاهها و بناهاک موقت

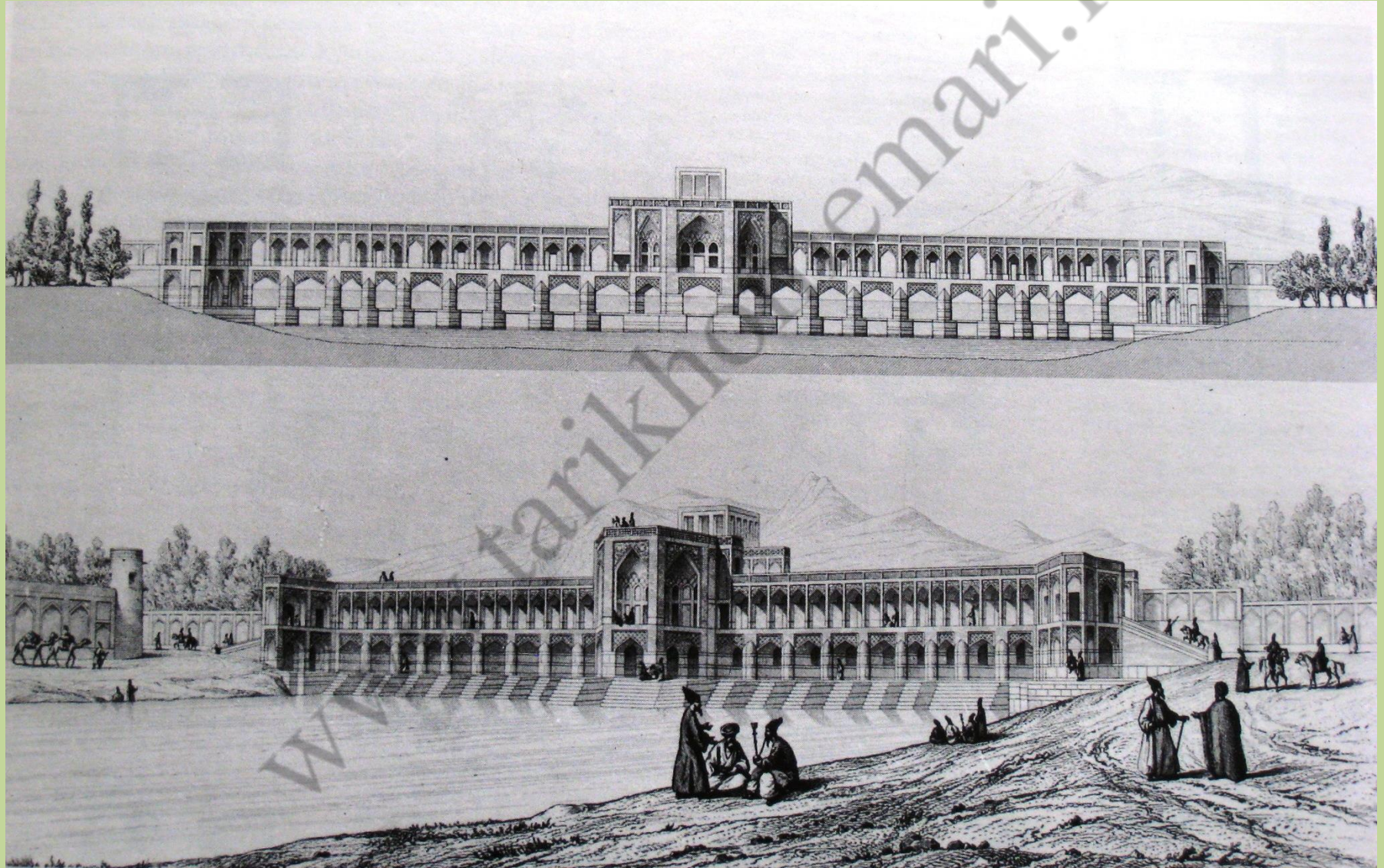
خیمه‌ها در باغ مشرف بر آب

عمارت، کوشک و منظر آب: اصفهان شهری به سان باغ

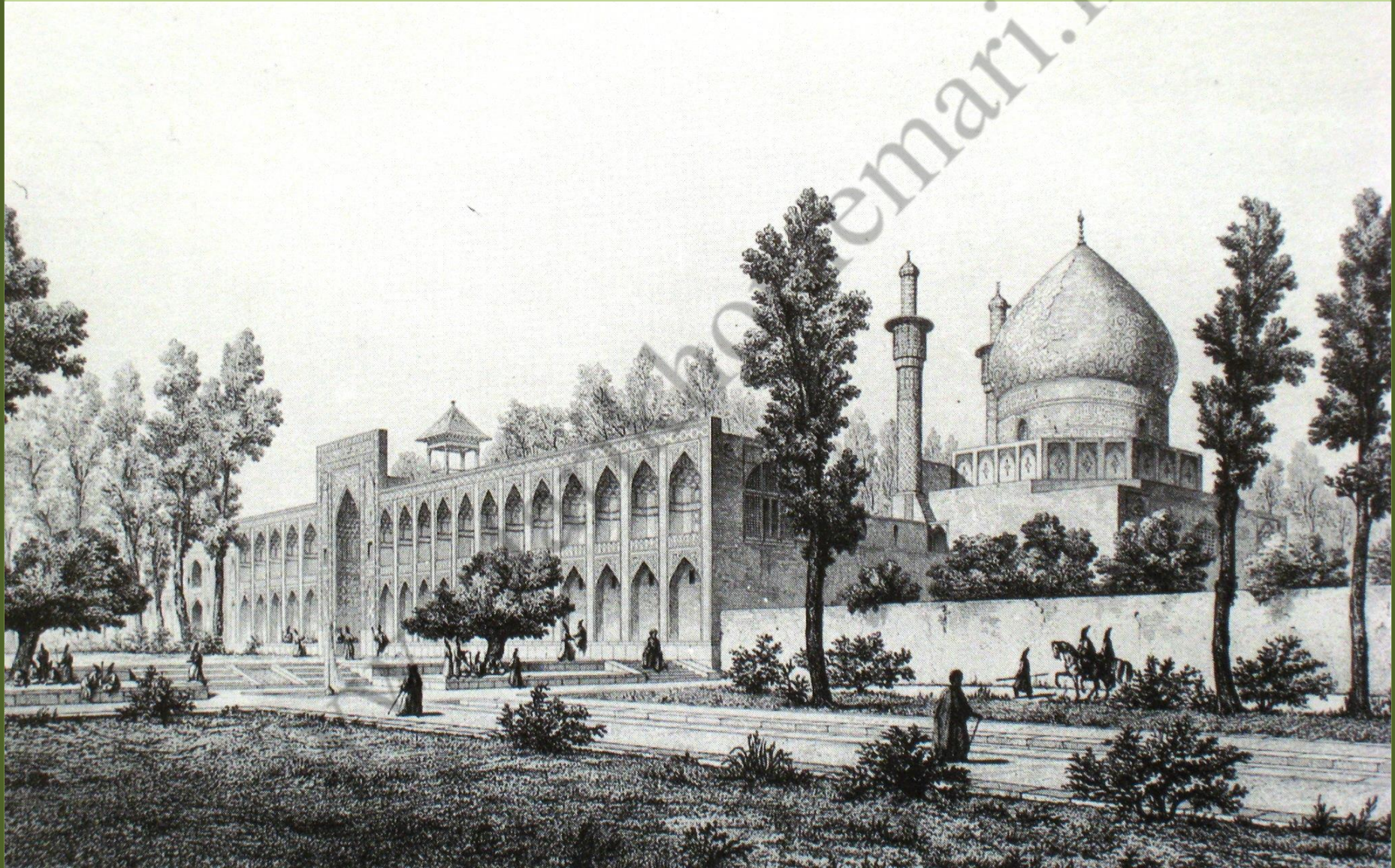
پل‌های اصفهان به سان کوشک و نظرگاه در باغی در مقیاس یک شهر

آب و بازگه‌هاک با آب در خیابان چارباغ

خیابان چارباغ یک محور شهری همچون محور باغی بزرگ

باغ مزارها

نوعی دیگر از باغ ایرانی

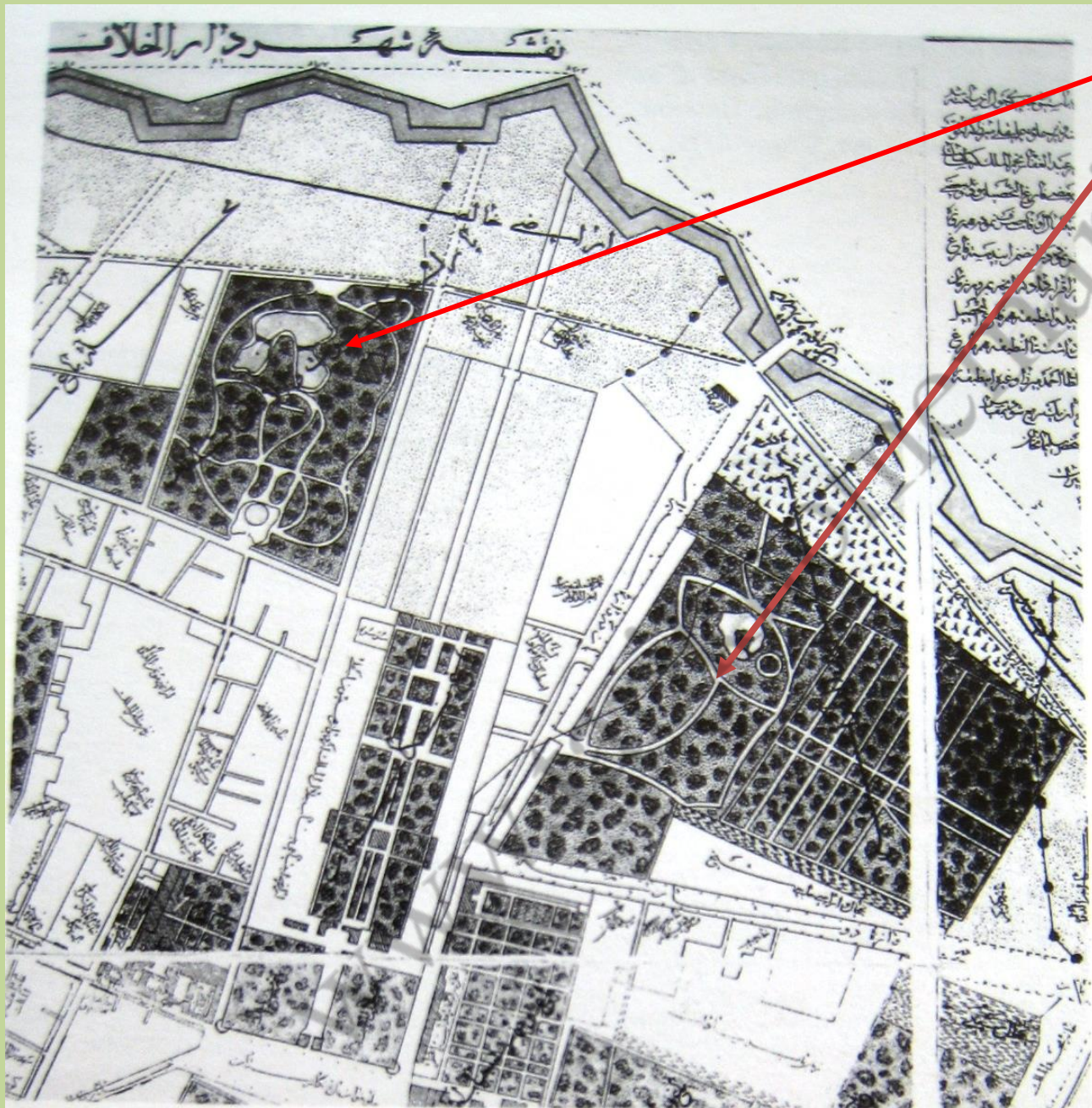
طبقه بندی و گونه شناسی باغ های ایرانی که انجام داده اند
اما

نیاز به تحقیق و تدقیق جدی دارد.

باغ - مزار (قدمگاه نیشابور)
خانه - باغ (نارنجستان قوام شیراز)
قلعه - باغ (ارگ کریمخانی شیراز)
کاخ - باغ (باغ گلستان تهران و نمونه باستانی پاسارگاد)
باغ در باغ (فرح آباد اصفهان)
باغ حکومتی (باغ شازده ماهان کرمان)
باغ شاهی (چهلستون و ... اصفهان)
باغ میوه (باغ های محصول برداری روستائیان)
باغ شکار (نمونه سنگ نگاره طاق بستان)
باغ وحش (نمونه های تاریخی برای شاهان بوده اند)

باغ شهر؟ باغشهر؟ (اصطلاح جدید و بی سابقه در تاریخ و ادب فارسی است)

باغ های با نام پارک در تهران ناصرک

این پارک ها همان باغ های
شخصی اشراف بودند که به
تقلید از نام پارک های
اشراف اروپا و با طراحی
تقلیدی به پارک معروف
شدند.

(پارک امین الدوله و
پارک ظل السلطان)

نخستین پارک های عمومی
شهری در دوران پهلوی در
ایران ساخته شدند.

باغ هاك شخصه و استفادۀ عمومه

مراسمی با حضور مردم در باغی در شیراز

جمع‌بندی

- باغ ایرانی یک پدیده تاریخی حاصل تجربه زیست کشاورزی در فلات ایران است.
- باغ‌های طراحی شده یا باغ‌سازی ایرانی تعین بخشیدن به یک خیال متعالی یا به عبارتی آرمان بهشت است.
- باغ ایرانی یک الگوی شکلی منحصر به فرد ندارد
- کهن الگوی باغ ایرانی مفهومی است و نه شکلی، لزوماً نه چهار بخشی است و نه چهار باغ
- باغ ایرانی دارای یک الگوی بنیادین فرمال (نه شکلی) است که به تبع جریان آب و مسیرهای آبیاری شکل گرفته است.
- باغ ایرانی اشکال گوناگون با یک زیرساخت بنیادین دارد.
- عنصر ساختاری باغ ایرانی خیابان باغ است که محور اصلی جریان آب و تماشاگاه باغ است.
- باغ ایرانی لزوماً محصور و متمرکز است.
- باغ‌های متمرکز ایرانی می‌توانند بدون طراحی و صرفاً به قصد باغ‌داری احداث شده باشند.
- باغ ایرانی می‌تواند از نوع باغ‌داری و با هدف برداشت محصول اما با نگاهی طراحی‌شده احداث شده باشد.
- باغ‌های طراحی شده ایرانی که باغ‌سازان هنرمند آن‌ها را ساخته‌اند، بیشتر جنبه تفریحی دارند اما متمرکز هستند.
- این نوع باغ‌ها را افراد متمکن بنیان می‌نهند مانند: شاهان، حکام، اربابان.
- عناصر اصلی باغ ایرانی: حصار، در و سردر، خیابان و چمن باغ، کرت‌ها، نظرگاه شامل: کوشک یا عمارت، بناهای خدماتی، تاسیسات و تجهیزات فرآوری محصولات و ...